

Розділ III

Літературна Одеса

Урок 1.

Літературне життя Одеси класичного періоду (XIX – поч. XX століття)

Літературне життя Одеси XIX ст.: перші сторінки літературної Одеси. Перебування в Одесі О.С. Пушкіна. Толерантність Одеси в міжнаціональних відносинах.

Першим літературним твором, в якому йшла мова про Одесу, стала пісня українських чумаків:

*А в Одесі добре жити,
Мішком хліба не носити,
На панищину не ходити,
Подушного не платити,
Ні за плугом, ні за ралом,
Називають мене паном!*

З такої бадьорої оптимістичної ноти чумацької пісні бере початок творення легенди про Одесу – місто, в якому весело, вільно, затишно жити. Ця легенда була підхоплена і розвинута літературою першої половини XIX сторіччя, лейтмотивом якої було оспівування вільного і заможного життя молодого міста на березі Чорного моря.

1806 року в петербурзькому журналі «Ліцей» було опубліковано перший вірш про наше місто, який так і називався «Одеса». Вірш було підписано ініціалами П.Ф.Б. Чимало дослідників намагалося встановити авторство цього першого літературного твору про Одесу, проте їх здогадки лишилися цікавими

версіями, достатніх доказів не надав ніхто. Але незалежно від того, хто був дійсним автором цього вірша, зацікавленість становить перед усім його зміст: поезія змальовує, з якою неймовірною швидкістю в до того безлюдних і диких степах будується народами різних націй і вірувань місто з великими будинками і висловлюється впевненість про подальше славне і щасливе життя Одеси.

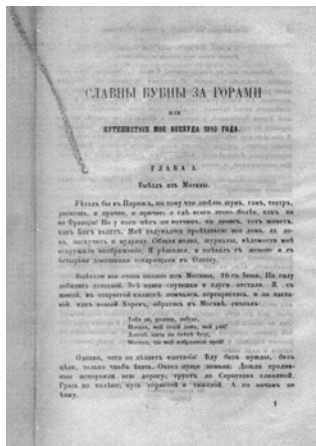
1806 року розпочалась Третя Російсько-Турецька війна, в якій брав участь засновник новітньої української літератури Котляревський Іван Петрович (1769–1838). Штабс-капітан Котляревський служив ад'ютантом командуючого 2-им корпусом військ Дніпровської армії. Він брав участь у боях, звільняв Ізмаїл, Бендери, Кілію, Балту, вів «Щоденник воєнних дій». За військову звитягу був нагороджений орденом Анни 4-го ступеню. Враження від війни під Одесою виклав у воєнних частинах поеми «Енеїда», на багатьох сторінках якої Котляревський описує військовий побут, життя українського козацтва.

Першим прозовим літературним твором, присвяченим Одесі, стала книга Долгорукова Івана Михайловича (1764–1823) «Славны бубны за горами, или Путешествие мое кое-куда 1810 года». Відомий російський поет здійснив 1810 року екзотичну за тих часів подорож — він вирішує помандрувати по узбережжю Чорного моря, подивитися на нові міста, які збудовані на землях, що тільки відвойовані від турків. Всі свої спостереження Долгоруков детально виклав у книзі, поділившись з читачами всім, що його вразило і здивувало в Одесі.

«Камень для домов добывается из гор, ограждающих Черное море под самой Одессой. Он ноздреват и составлен из ракушек».

І. М. Долгоруков.

Перша книга присвячена Одесі

«Для публичных прогулок летом разведен сад внутри города. В нем итальянка Марья готовит славное мороженое, и мы туда хаживали часто дарить ее своим мелким серебром. По воскресеньям жители города съезжаются сюда гулять и видеться между собою».

«Правда, что в Одессе самой нет еще роскоши столичных городов, при всей изящности ее местоположения, но, повторю еще раз, и с удовольствием, что натура вокруг нее все дала изобретательному человеку: почва плодородная, природа ни у кого не остается в долгу; был бы труд и семя для посеяний».

Відомий російський поет Батюшков Костянтин Миколайович (1787–1855) побував в Одесі влітку 1818 року і з захопленням описував її в листах: «... берега Черного моря – берега, исполненные воспоминаний и где каждый шаг важен для любителя истории и отечества». 1827 року, перебуваючи в Одесі, відомий російський поет Гнедич Микола Іванович (1783–1833) писав: «... Черное море, как ворона крыло, чернеется вдаль – море, над которым некогда, может быть, покоились очи Гомера». В подальшому описи Одеси, порту, узбережжя стають традиційними для літераторів-мандрівників, які намагаються в своїх дорожніх записках детально відобразити все побачене: Морозов Павло Тимофійович (1806–1881) «Одесса в 1830 году», Розберг Михайло Петрович (1804–1874) «Письмо из Одессы к ***» (адресовано поету В.Г. Теплякову), Свиньїн Павло Петрович (1788–1839), «Картины России и быт разноплеменных ее народов, из путешествий П.П. Свиньина», Шишкіна Олімпіада Петрівна (1791–1894) «Заметки и воспоминания русской путешественницы по России в 1845 году».

Справжня літературна слава прийшла до Одеси після перебування в нашому місті Пушкіна Олександра Сергійовича (1799–1837). Великий російський поет жив в Одесі з 3 червня 1823 року до 1 серпня 1824 р. В Одесі Пушкін написав майже три глави «Евгения Онегина», завершив поему «Бахчисарайский фонтан», розпочав роботу над поемою «Цыгане». Тут він створив більше тридцяти ліричних віршів. Поет описав Одесу в романі у віршах «Евгений Онегин», чим видав місту, за образним виразом поета В.І.Туманського, «грамоту на безсмертя».

Існує багато згадок про перебування О.С. Пушкіна в Одесі. Одним з перших пушкіністів, що звернувся до біографії поета, був одеський літературознавець, викладач Рішельєвського ліцею Зеленецький Костянтин Петрович (1812–1858).

*Будинок, в якому жив в Одесі
О.С. Пушкін.*

«В Одессе Пушкин жил сначала в Hotel du Nord (гостиница «Северная», ныне Литературно-мемориальный музей А.С. Пушкина, ул. Пушкинская, 13), на Итальянской улице, ныне дом Сикара. Тут, по свидетельству П. С. Пуци-на, писал он своего Онегина, на лоскутках бумаги, полураздетый, лежа в постели. Однажды, когда он описывал театр, ему заметили: не вставит ли он в это описание своего обычая наступать на ноги, пробираясь в креслах. Пушкин вставил стих:

Идет меж кресел по ногам.

Потом поэт наш жил на Ришельевской улице, на углу ее с Дерибасовскою, в верхнем этаже дома, принадлежавшего сперва барону Рено, а потом его дочери княгине Кантакузенной. Окна дома выходят на обе улицы, и угольный балкон принадлежал поэту, который налево с него мог видеть и море. Почти в глазах у него был театр — тогда тот же, что и ныне — и одноэтажный дом, в котором лет за 8 до того жил герцог Ришелье (теперь здание Ришельевской гостиницы). Далее, к театру, на другом углу того же квартала, и против дома Ришелье, помещалось казино, о котором упоминает он в Онегине, при описании Одессы, и в котором сиживал он иногда в своем кишиневском архалухе и феске.

Наряд этот Пушкин оставил в Одессе. Здесь на улицах показывался он в черном сюртуке и в фуражке или черной шляпе, но с тою же железной палицей. Сюртук его постоянно был застегнут и из-за галстуха не было видно воротничков рубашки. Волоса у него и здесь были острижены под гребешок

или даже обриты. Говорят еще, что на руке носил он большое золотое кольцо с гербовой печатью.

В Одессе так же, как и в Кишиневе, Пушкин по утрам читал, имея здесь порядочный запас для этого в бывшей французской книжной лавке Рубо; писал, стрелял в цель, гулял по улицам. Обедывал он то у Дмитраки, в греческой ресторации, то на Итальянской улице, в *H tel du Nord*, вместе с польскими, из соседних Киевской и Подольской губерний, помещиками, которые, как сказывали нам, умели приласкать его к себе, хотя, по словам людей, в то время близких к нему, он не любил польского языка. С товарищами своими Пушкин обедал, по большей части, у Отона, которого ресторация помещалась в маленьком доме, на Дерибасовской улице...

Очевидцы сказывали нам, что иногда, в послеобеденное время, а иногда и в лунные ночи, Пушкин ездил за город, в двух верстах от него на дачу, бывшую Рено, где открывается весь полукруг морского горизонта... Тогда это было дико-поэтическое место уединения, в котором наш поэт, конечно, бродил над морем и, внемля говору его валов, предавался своим заветным мечтам. Можно думать, что стихотворение «К морю»

*Прощай, свободная стихия,
В последний раз передо мной
Ты катишь волны голубые
И блещешь гордою красой...*

было написано в этом уединении. Поэт прощался в нем с стихией, которая подарила его многими, столь прекрасными думами».

Після геніального Пушкінського опису Одеси в російській поезії набуває надзвичайної популярності одеська тема. Слідом за своїм кумиром до Одеси їдуть поети, щоб відтворити принади міста над Чорним морем. Раїч Семен Єгорович (1792–1855), написав під час перебування в Одесі 1823 року вірш «Вечер в Одессе»:

*«На море легкий лег туман,
Повеяло прохладой с берега —
Очарованье южных стран,
И дышит сладострастно нега».*

Зразки таких елегійних замальовок можна знайти в поезіях: Туманського Василя Івановича (1800–1860) вірш «Одесса» (1823), Подолинського Андрія Івановича (1806–1886) вірш «Одесса» (1835), Бенедиктова Володимира Григоровича (1807–1873) вірш «Одесса» (1839), «Южная ночь» (1839). 1834 року до Одеси приїхав поет Бороздна Іван Петрович (1804–1858), свої враження від мандрівки він виклав 1837 року в своєрідних віршованих дорожніх замальовках, які назвав листами. Поет був відданим прихильником О.С. Пушкіна, наслідуючи йому, намагався описати всі ті місця, де побував в Одесі Пушкінський Онегін.

*«В Одессу корабли неслись!
Могу ль забыть тот миг отрадный,
Как я ступил на брег крутой,
Как рокот моря вековой
Пленил, наполнил слух мой жадный
Своей гармонией живой?»*

Знаменною подією для літературного життя Одеси стало перебування 1825 року польського вигнанця Міцкевича Адама (1798–1855). Поета-романтика було відправлено у вигнання за участь в діяльності польських таємних студентських організацій, які боролися за визволення Польщі. Міцкевич написав в Одесі близько 50 поетичних творів, в тому числі «Кримські сонети», розпочав поему «Конрад Валленрод».

1837 року після трагічної загибелі О.С. Пушкіна до Одеси приїхав відомий російський поет Жуковський Василь Андрійович (1783–1852). Він зустрічався в Одесі з тими, хто дружив з Пушкіним і записи про бесіди з ними занотовував у свій щоденник. Вірші про Одесу Жуковський не писав, певно вважав, що кращій поетичний опис Одеси вже створений Пушкіним, але поет Жуковський Одесу малював. Він мав неабиякий хист до живописного мистецтва і намалював в Одесі п'ять малюнків, які зберігаються в Російському музеї Санкт-Петербургу.

Весною 1848 року до Одеси приїхав Гоголь Микола Васильович (1809–1852). Він повертався з-за кордону, де провів 6 років. Письменник оселився в домі свого двоюрідного дяді генерала Трощинського на вулиці Надєждінська, тепер ця вулиця носить ім'я Гоголя. Вдруге Гоголь приїхав до Одеси

наприкінці жовтня 1850 року, щоб провести тут зиму. Працював над другим томом «Мертвых душ». Одеса лишилася в пам'яті Гоголя містом, де проживали його добрі друзі, де йому приємно жилося і легко працювалося, про що свідчать гоголівські листи з Одеси.

«Пишу из Одессы, куда бежал от суровости зимы...» (Из письма Н.В. Гоголя П.А. Плетневу).

«О себе скажу, что Бог хранит, дает силу работать и трудиться. Утро постоянно проходит в занятиях... Зима здесь в этом году особенно благоприятна. Временами солнце глянет так радостно, так по-южному! Так вдруг и напомнимся кусочек Ниццы...» (Из письма Н.В. Гоголя А.О. Смирновой-Россет).

В 1840-х роках Одеса набула надзвичайно високого економічного розвитку, швидкими темпами розвивались промисловість і землеробство, неабияких прибутків приносили місту пароплавство і торгівля. Стрімкий злет Одеси причаровує, до міста на Чорному морі продовжують приїздити відомі письменники і культурні діячі. Панегірик Одесі 1840-х років уклав відомий російський письменник Полонський Яків Петрович (1819–1898) в романі «Дешевый город». Постать головного героя роману Єлатомського, що приїздить до Одеси в пошуках кар'єри, багато в чому автобіографічна. Молодою людиною приїздить до Одеси у 1844 році літератор-початківець Полонський, видає тут 1845 року свою першу поетичну збірку, а згодом наприкінці 1870-х років пише роман про місто своєї юності «Дешевый город», в якому діючими особами виступають і вигадані персонажі, і постаті історичні, як, наприклад, князь Воронцов Михайло Семенович.

Літературний літопис Одеси збагатили імена російських письменників Толстого Льва Миколайовича (1828–1910) та Толстого Олексія Костянтиновича (1817–1875), що під час Кримської війни (1853–1856), перебуваючи на військовій службі, побували в Одесі.

«Там все Европой дышит, веет...», слідом за Пушкінім, європейський характер Одеси відзначив видатний російський письменник Короленко Володимир Галактіонович (1853–1921), що у 1890-1900-х роках часто приїздив до Одеси на гостини до свого двоюрідного брата Володимира Казимировича Туцевича, якому присвячено багато сторінок в повісті «История моего современника» – провідного твору В.Г. Короленка. В щоденниках письменник залишив описи Одеси: «Одесса производит особенное впечатление. Прямые улицы, засаженные молодыми деревьями. Очень широкие тротуары

— большой простор пешеходу и узкий проезд, по которому то и дело мелькают со звоном вагончики — это признаки европейской демократизации города».

Толерантна багатонаціональна Одеса, прихильна до всіх націй і народностей від часів свого заснування, давала змогу для розвою літератур різних народів. 1860 року до Одеси переїхав з Петербургу український композитор, поет і перекладач Ніщинський Петро Іванович (1832–1896). В Одесі пройшли роки навчання та юності Березіної Людмили Олексіївни (1861–1927), відомої в українській літературі за псевдонімом Дніпрова Чайка.

З 1873 по 1885 рік вчителював у Кишинівській чоловічій гімназії Нечуй-Левицький Іван Семенович (1818–1938). Це був найбільш плідний період його творчості. Саме на півдні створює він свої кращі твори — «Микола Джеря» (1878), «Кайдашева сім'я» (1879), «Бурлачка» (1880), «Хмари» (1874). Згодом цей період свого життя Нечуй-Левицький виклав у автобіографічній повісті «Над Чорним морем» (1888) з життя української інтелігенції Одеси. Просліджуються одеські враження і в найбільш відомому творі письменника «Микола Джеря», головний герой якого кріпак, втікає з рідного села і рятунок від панщини знаходить на узбережжі Чорного моря серед рибалок. Нечуй-Левицький був добре обізнаний з історією заснування Одеси і заселення Новоросійського краю, тому дає в своїй повісті таку яскраву історично обумовлену деталь, — шлях мандрівок Миколи Джері веде на вільні землі під Одесою.

«І широке море, і простір без кінця, і морське повітря розворушує душу, веселить серце. Поезією повіває з того широкого морського простору; серце жвавішає, пісня йде на душу, мрії піднімаються роєм, линуть далеко-далеко, в інший ідеальний світ; думи яснішають, слова ллються плавко, як морські легкі хвилі. Скільки високих поем навіяло ти, синє море, на геніїв людськості».

І.С. Нечуй-Левицький «Над Чорним морем».

1898 року було заслано в Одесу вірменських письменників — поета Ісаакяна Аветика Сааковича (1875–1957) та прозаїка Ширванзаде Олександра Минасовича (1858–1935), під враженням перебування в Одесі він написав повість «Артист», працював над повістю «Меланія».

Долгий час проживали в Одесі класики єврейської літератури Менделе Мойхер-Сфорім (1846–1917) і Шолом Алейхем (1862–1916).

В одеському юнкерському училищі навчався латиський поет Андрій Пумпур Андрій Індрикович (1841–1902). В цей період він працював над епічною поемою «Лачплесіс», пронизану пафосом боротьби за волю свого народу.

Урок 2.

Одеса – місто дитинства

Дитяча тема в творчості письменників-класиків (Гарін-Михайловський, Чуковський, Жаботинський, Житков).

В Одесі пройшли дитячі та юнацькі роки письменника Гаріна- Михайловського Миколи Георгійовича (1852–1906). У 1863–1871 роках він навчався в Рішельєвській гімназії, а закінчивши її поїхав до Петербургу навчатися в інституті шляхів сполучення. Став інженером і працював на будівництві залізничних і шосейних доріг. Весь свій життєвий шлях виклав у автобіографічній тетралогії «Детство Темы» (1892), «Гимназисты» (1893), «Студенты» (1895), «Инженеры» (1907). Як проходило дитинство маленьких одеситів, як навчалися тодішні одеські гімназисти – яскраво і реалістично, з надзвичайно цікавими деталями і побутовими подробицями змальовано в перших двох частинах тетралогії Гаріна-Михайловського. В повісті «Детство Темы» письменник згадує свої дитячі враження: «...Он следил за исчезающим на горизонте пароходом с каким-то особенно щемящим, замирающим чувством, полным зависти к счастливым людям, уносившимся в туманную даль. Рыбаки, пускавшие в море на своих утлых челноках, были в глазах Темы и всей ватаги какими-то полубогами. С каким уважением он и ватага смотрели на их загорелые лица, с каким благоговейным напряжением выбивались они из сил, помогая такому, собиравшемуся в путь рыбаку стащить в море с гравелистого берега лодку..

А то, засучив по колена штаны, ватага лезет в воду и ловит под камнями рачков, разных ракушек. Поймает, полюбуется и съест. Ест и Тема и испытывает бесконечное наслаждение».

Дитяча тема в одеській літературі була підхоплена і продовжена в творчості Чуковського Корнія Івановича (1882–1969), колишнього одеського

гімназиста Миколи Корнійчукова. Коли Миколці було два роки, його мати Катерина Йосипівна переїхала з Петербургу до Одеси з двома дітьми – донькою Марусею і синком Миколою. В Одесі пройшло дитинство малого Корнійчукова, тут він навчався в гімназії, а коли довчився до п'ятого класу, хлопця виключили з гімназії. Тоді вийшов, так званий, «кухаркін указ», за яким рекомендувалося звільняти гімназії від дітей низьких прошарків суспільства. В Миколи мама було прачкою, отже, за цим указом, гімназична освіта була йому не потрібна. Але хлопець був здібний і наполегливий. Він навчається самостійно і згодом складає екстерном іспити за весь гімназичний курс і отримує-таки атестат.

Згодом історію дитинства, виключення з гімназії і пошуку подальшого життєвого шляху було викладено в книзі Корнія Чуковського «Серебряний герб» (перша назва «Гимназия»). Корній Чуковський – літературний псевдонім колишнього одеського гімназиста, яким Микола Корнійчуков підписав свою першу статтю в газеті «Одесские новости» 1901 року. Стаття називалась «К вечно юному вопросу». Юнак стає постійним співробітником газети, а псевдонім Корній Чуковський, який він перетворив з власного прізвища Корнійчуков, набуває популярності в читачів одеських газет, а згодом стає відомим по всій країні. Дорослі читачі читають літературознавчі дослідження Корнія Чуковського, а діти насолоджуються віршованими казками «Тараканище», «Муха Цокотуха», «Чудо-дерево» тощо. 1969 року Корнія Чуковського було запрошено до Англії, де йому вручили диплом доктора філології Оксфордського університету. Таку високу нагороду отримало ще два російських письменника – Іван Сергійович Тургенєв та Анна Андріївна Ахматова.

Треба зазначити, що Чуковському щастило на гімназичних друзів. Про одного з них він писав в книзі «Современники»: «С Борисом Житковым я познакомился в детстве... Мы были одноклассники, учились в одном классе одной и той же Одесской второй прогимназии...

Он учил меня всему: гальванопластике, французскому языку..., завязыванию морских узлов, распознаванию насекомых и птиц, предсказанию погоды, плаванию, ловле тарантулов... Под его ближайшим руководством я прочел две книги Тимирязева и книгу Фламариона об устройстве вселенной.

...Ранней весной он стал учить меня гребле не в порту, а на Лонжероне, близ пустынного берега...

Нам случалось бывать в море по семи, по восьми часов, порою и больше; мы приставали к Большому Фонтану, разводили на гальке костер, варили в жестянке уху... »

Житков Борис Степанович (1882–1938) закінчив 1906 року природничий факультет Новоросійського університету, а згодом став відомим дитячим письменником, що поєднав у своїй творчості набуті природознавчі знання з захоплюючим для підлітків сюжетом і вмінням яскраво і майстерно описувати мандрівки та життєві пригоди. Найбільш відомі твори Житкова: «Злое море» (1924), «Морские истории» (1925–1937) «Рассказы о животных» (1935), своєрідна повість-енциклопедія «Что я видел» (1939). В перших книгах роману «Виктор Вавич» (1929–1934) про події першої російської революції

В. С. Жаботинський.

1905 року письменник використав одеські враження про повстання на панцирнику «Потьомкін».

Ще один гімназичний друг Чуковського – Жаботинський Володимир (Зеєв)(1880 –1940), під псевдонімом Альгалена (в перекладі з італійської – Гойдалки) також з 1901 року був співробітником газети «Одесские новости». Шістнадцятирічним юнаком він переклав вірш Едгара По «Ворон», цей переклад був настільки довершеним, що його друкували навіть в підручниках. Жаботинському судилося помандрувати по світу. Він став відомим письменником. Про найкраще і найдивовижніше місто в світі, місто свого дитинства написав він у 1935 році в Парижі роман «Пятеро». Письменник знав, що він ніколи не зможе приїхати до Одеси, але марив про повернення до рідного міста.

«Если бы можно было, я бы хотел подъехать не через Раздельную, а на пароходе; летом, конечно, и рано утром. Встал бы перед рассветом, когда еще не потух маяк на Большом Фонтане, и один-одинешенек на палубе смотрел бы на берег. Берег еще сначала был бы в тумане, но к семи часам уже стали бы видны те две краски – красно-желтая глина и чуть-чуть сероватая зелень. Я бы старался отличить по памяти селения: Большой Фонтан, Средний, Аркадия, Малый; потом Ланжерон, а за ним парк...

Помню ли еще здания, которые видны высоко на горе, подъезжая с моря? Дума была белая, одноэтажная, простого греческого рисунка; на днях я видел в американском Ричмонде небогатый уездный тамошний Капитолий, немного похожий на нашу Думу, и час после того ходил сам не свой. Направо

стройная линия дворцов вдоль бульвара — не помню, видать ли их с моря за кленами бульвара; но последний справа наверное видать, Воронцовский дворец с полукруглым портиком над сплошной зеленью обрыва. И лестница, шириной в широкую улицу, двести низеньких барских ступеней; второй такой нет, кажется, на свете, а если скажут, где есть, не поеду смотреть. И над лестницей каменный Дюк — протянул руку и тычет в приезжего пальцем: меня звали дю Плесси де Ришелье — помни, со всех концов Европы сколько сошлось народов, чтобы выстроить один город.

У людей, говорят, самое это имя Одесса — вроде как потешный анекдот. Я з это, собственно говоря, не в обиде: конечно, очень уж открывать им свою тоску не стоит, но за смешливое отношение к моей родине я не в обиде. Может быть, вправду смешной был город; может быть, оттого смешной, что сам так охотно смеялся».

Урок 3.

Представники українського та російського модерну в Одесі.

Одеська тема в біографії і творчості видатних російських і українських письменників кін. ХІХ – поч. ХХ ст.

Одеса кінця ХІХ– поч. ХХ століття продовжувала приваблювати до себе письменників з різних куточків країни. Приїздили сюди з різних причин: на відпочинок, у нагальних справах, на оздоровлення, або для того, щоб стати моряком і піти у кругосвітню подорож. Саме з такою метою приїхав до Одеси з Вятки шістнадцятирічний Олександр Гріневський. Невмілого і слабосилого хлопця ніхто не хотів брати на корабель. Після довгих поневірянь йому вдалося влаштуватися моряком на пароплав «Цесаревич» і здійснити один рейс до Олександрії. На цьому його морська кар'єра завершилась. Але свої юнацькі мрії про морські мандри і подорожі до заморських країн втілив, ставши письменником, Грін Олександр Степанович (1880–1932) у романтичних творах «Остров Рено» (1909), «Колонія Ланфиер» (1910), «Жизнь Гнора» (1912), «Зурбаганский стрелок» (1913), «Алые паруса» (1921). А приїзд до Одеси 1896 року Грін відобразив в творах суто реалістичного плану – «Автобиографической повести» (1932) і оповіданню «По закону» (1924).

«Наконец я приехал в Одессу. Этот огромный южный порт был, для моих шестнадцати лет, – дверью мира, началом кругосветного плавания, к которому я стремился, имея весьма смутные представления о морской жизни. Казалось мне, что уже один вид корабля кладет начало какому-то бесконечному приключению, серии романов и потрясающих событий, оваянных шумом волн. Вид черной матросской ленты повергал меня в трепет, в восторженную

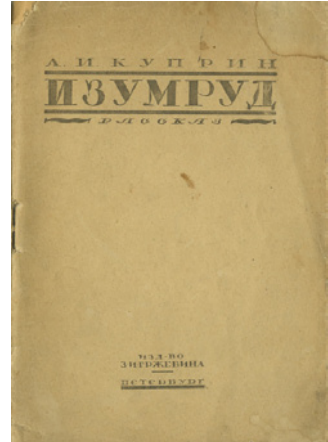

зависть к этим существам тропических стран (тропические страны для меня начинались тогда от зоологического магазина на Дерибасовской, где за стеклом сидели пестрые, как шуты, попугаи), все, встречаемые мной моряки и, в особенности, матросы в их странной, волнующей отблесками неведомого, одежде, – были герои, гении, люди из волшебного круга далеких морей».

Великий російський письменник Чехов Антон Павлович (1860–1904) побував в Одесі чотири рази. Вперше він приїхав в наше місто 1889 року на запросини акторів московського Малого театру, що на той час гастролював в Одесі. Під час перебування в Одесі А.П. Чехов обмірковував план подорожі на Сахалін, яку здійснює 1890 року. Повертався він з Сахаліну через Одесу. Результатом подорожі стала книга «Острів Сахалін» – зразок високої громадянської публіцистики. Останній раз був Чехов в Одесі взимку 1901 року. Згодом Купрін писав: «... сохранился в памяти тот Чехов, каким я его увидел впервые, в общей зале Лондонской гостиницы в Одессе. (...) Я увидел самое прекрасное и тонкое, самое одухотворенное человеческое лицо...»

Видатний російський письменник Купрін Олександр Іванович (1870–1938) часто приїздив до Одеси і подовгу тут жив. Це місто було щасливим для нього: тут познайомився він з Чеховим, що вважав за велику честь для себе, тут відбулося його знайомство 1897 року з Олександром Буніним, який відіграв значну роль в становленні Купріна як письменника.

Але коло одеських знайомств Купріна не обмежувалось лише відомими письменниками і журналістами. Для відточення своєї письменницької

О.І. Купрін

майстерності Купрін вважав за необхідне до деталей знати ту тему, про яку пише. Тому серед його знайомих були портові вантажники і біндюжники, він товаришував з матросами і рибалками, дружив з циркачами і авіаторами. Намагався на собі випробувати різні життєві ситуації, і часто його вчинки носили досить екстравагантний характер. У водолазному спорядженні він спускався на дно акваторії порту, щоб спізнати відчуття людини під водою, на морських глибинах. 1909 року разом з Сергієм Уточкіним літав над Одесою на повітряній кулі. 1910 року разом з Іваном Заїкіним, колишнім церковним борцем, літав над Одесою на спортивному літаку «Фарман». Сьогодні ми б зарахували Купріна до любителів екстремальних видів спорту. Але сто років тому назад подібні вчинки письменника шокували. Втім саме ці дії дозволяли письменнику яскраво і реалістично, з достовірними подробицями описувати в своїх творах життя людей різних верств населення і різних професій. Набутий життєвий досвід реалізовувався в творах і характерах діючих осіб, надаючи їм особливу виразність та індивідуальність рис.

Купріну Одеса надзвичайно подобалась тим, що це місто, культивуючи свою старовину і давні звичаї, в той же час відгукувалось на всі технічні новинки початку ХХ століття. З'явилися перші автомобілі, — і ось вони торують одеські дороги разом з біндюжницькими повозками та куртуазними екіпажами. Дивитися на перші авіа перельоти збігалось все місто. Великий порт, пароплави під прапорами всіх країн, розвинена промисловість і особливий одеський колорит приваблювали Купріна і давали йому винятковий матеріал

для творів. Донька Купріна Ксенія писала: «Мой отец объездил почти всю Россию, любил многие ее города, уезды, пейзажи, но ... особое место в его сердце занимала Одесса».

В Одесі Купрін написав свою найкращу повість про кохання — «Гранатовый браслет» (1910). Веселий характер міста дався взнаки в гумористичному оповіданні «Белая акация». Драматичну колізію життя Одеси та її жителів у буремний 1905 рік, рік революцій і погромів, викладено в оповіданні Купріна «Гамбринус» (1907), головний герой якого Сашко-музикант — цілком реальна особа. Грою скрипаля Сашка втішався Купрін в одеському портовому кабачку «Гамбринус», куди любив заходити вечорами, щоб послухати про останні новини та події, якими жило гомінке місто.

Видатний російський письменник Бунін Іван Олександрович (1870—1953), розпочинаючи з 1896 року, буває в Одесі майже щорічно. 1898 року він одружився з донькою редактора газети «Южное обозрение» Ганною Цакні. Колом спілкування Буніна в Одесі були місцеві літератори та члени Спілки південноросійських художників. Особливо близькими друзями Буніна стали художники Петро Нілус та Євген Буковецький. В Одесі пройшли останні роки Буніна його життя на Батьківщині. 1918 року він приїздить до Одеси: еміграція для письменника неминуча — він не може жити в більшовицькій країні. Але до останнього відкладає від'їзд в надії, що знову повернеться старий лад, і йому не доведеться вирушати у вигнання. 1920 року на одному з останніх пароплавів Бунін покидає країну назавжди, щоб прожити 33 роки на чужині, в тяжкій ностальгії за минулим, повернення до якого не може бути.

В 1918—1920 роках в Одесі Бунін написав страшну повість-щоденник про громадянську війну, про нищення вікових устоїв і навалу більшовицької диктатури «Окаянные дни». Проживаючи в еміграції в Парижі, постійно повертається в пам'яті до минулих днів і дуже часто в своїх творах згадує життя в Одесі: в автобіографічній повісті «Жизнь Арсеньева» (1937), в оповіданні «Галя Ганская»: «— А мне почему-то вспомнилась одесская весна, — сказал моряк. — Ты, как одессит, еще лучше меня знаешь всю ее совершенно особенную прелесть — это смешение уже горячего солнца и морской, еще зимней свежести, яркого неба и весенних морских облаков. И в такие дни весенняя женская нарядность на Дерибасовской».

1891 року до Одеси з Нижнього Новгороду прийшов Максим Горький (Пешков Олексій Максимович, 1868—1936). Майбутній знаменитий

письменник працював вантажником в одеському порту серед людей, які згодом стали героями його ранніх творів і принесли йому надзвичайну для початківця популярність. Розповідь одеського босяка лягла в основу оповідання «Челкаш», після виходу в світ якого Горький прокинувся знаменитим. Оповідання Горького про «колишніх людей», «людей дна», яких доля відкинула за межу нормального людського існування, привертала увагу суспільства до проблем знедолених, що проживали в «золотому місті» серед страшних злидарств та біди.

Соціальна спрямованість творчості була притаманна і видатним українським письменникам-класикам Лесі Українці, Михайлові Коцюбинському, Іванові Франкові.

Вперше Леся Українка (Косач Лариса Петрівна 1871–1913) приїхала до Одеси влітку 1888 року. І цьому приїзду передували не дуже веселі обставини. Леся хворіла, і лікарі порадили батькам дівчинки повезти її на лікування до моря. Спершу Косачі думали поїхати до Криму. Але з Одеси надійшов лист від друга родини Косачів відомого українського бібліографа Комарова Михайла Федоровича (1844–1913), який радив повезти Лесю на славнозвісний Хаджи-беївський лікувальний курорт.

Родина Косачів товаришувала з родиною Комарових ще за тих часів, коли Комарови проживали в Києві. 1887 року Михайло Федорович отримав призначення в Одесу. І вже наступного 1888 року вітав в Одесі Лесю Українку. Син М.Ф. Комарова Богдан писав у своїх спогадах: «На протязі 25 років (1888–1913) наша родина трохи не кожного року, хоч на дуже короткий час, з радістю зустрічала Лесю і приймала в себе, як рідну й дорогу людину. Всі члени нашої сім'ї, насамперед, батько й мати, дуже любили й шанували Лесю, а за їх прикладом і ми, діти: я і мої чотири сестрички. Цьому сприяла давня дружба моїх батьків з Косачами, також пієтет перед українським письменством, що панував у нашій родині. Хоч батько й був правником по фаху, однак його покликанням була художня література, власне бібліографія українська. Весь вільний від нотаріальної роботи час він віддавав літературознавству, мові й етнографії» (Б.М. Комаров «Одеські зустрічі»).

Про своє перебування в Одесі, про враження від нашого міста і від першої зустрічі з морською стихією Леся Українка створила поетичний цикл «Подорож до моря» (1888), який присвятила Михайлу Федоровичу Комарову. «Далі, далі від душного міста!

*Серце прагне буяць на просторі!
Бачу здалека, — хвиля іскриста
Грає вільно на синьому морі.
А у тую неділеньку рано
Синє море чудово так грає,
Його сонечко пестить кохано,
Красним-ясним промінням вітає...*

Леся Українка «Подорож до моря».

Після першого перебування в Одесі 1888 року Леся Українка приїздила до Одеси майже щороку. Тут жили її друзі, з якими їй було приємно спілкуватися, протягом всього життя поетка берегла в серці любов до міста, де вперше побачила море, неповторна стихія якого назавжди полонило її поетичну душу.

В 1892–1897 роках працює в Одеській філоксерній комісії видатний український письменник Коцюбинський Михайло Михайлович (1864–1913). Свої враження від цієї роботи та її особливості описав в оповіданні «Для загального добра (1895).

Роки роботи в одеській філоксерній комісії дали Коцюбинському багатий матеріал для творчого розвитку. Він отримав можливість познайомитись з життям інших народів — молдаванами, а згодом і кримськими татарами (коли перейшов на роботу в Кримську філоксерну комісію). Особливістю творчого таланту Коцюбинського було вміння передати національний колорит, побут та вірування інших народів. Під час роботи в Молдавії і Бессарабії він пише цикл молдавських оповідань: «Пе коптьор» (1896), «Відьма» (1898). На основі кримських вражень створено «В путах шайтана» (1899), «На камені» (1902), «Під мінаретами» (1904).

Постійним співробітником одеських часописів «Жизнь Юга» та «Южные записки» був відомий український письменник Франко Іван Якович (1856–1916). В Одесі побував 1909 року, зупинився в готелі «Версаль» на Грецькій вулиці, про що засвідчує меморіальна дошка. Працював в Одеській публічній бібліотеці.

Наприкінці XIX — поч. XX ст. українська культура і література сягають високого ступеню розвитку. З'являються нові модерністські тенденції та напрямки, в літературу входять нові імена. 1903 року розпочав в Одесі еру українського модерну Вороний Микола Кіндратович (1871–1938) видавши

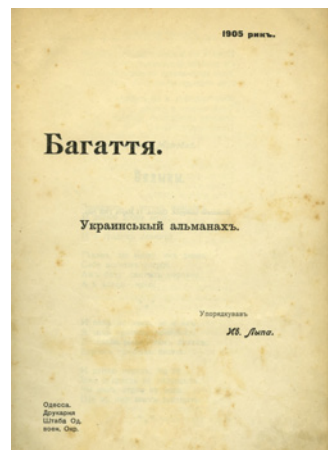
перший український модерністський альманах «З-над хмар і з долин». В автобіографії поет пише: «Ще бувши в Катеринодарі р. 1901 я надрукував у Л.Н.В-ку («Літературно-науковому віснику») у Львові «Одкритого листа» до укр. письменників з закликом узяти участь у моїм альманаху, вказуючи при тім, що час вже відмовитись од вузького партикуляризму в укр. письменстві, час уже вступити на європейський шлях і, не обмежуючись побутовщиною, порушувати в своїх творах питання широкої філософічної ваги, там же зазначав, що на естетичний бік творів бажано звернути найбільшу увагу. Як не був скромний мій лист, але в історії нашого письменства він набув значення мовби «маніфесту»... Не знаю, оскільки мені це вдалось, але я був піонером, цілком свідомим і певним своєї мети. Пізніше прийшли інші й робили краще, – це цілком нормальний закон еволюції».

Модерністські гасла Миколи Вороного були підтримані в Одесі Липою Іваном Львовичем (1865–1923), що 1905 року видав в Одесі альманах «Багаття». Іванові Липі присвячено знамениту поему Миколи Вороного «Євшан-зілля». За фахом Іван Липа був лікарем, а весь свій вільний час присвятив служінню українській культурі: він написав серію фантазмагорій «Казки про волю», займався просвітницькою роботою а найголовніше – виховав сина Юрія, свого духовного спадкоємця, що уславився як видатний український поет романтичного спрямування Липа Юрій Іванович (1900–1944). Його донька Марта Липа-Гуменецька згадувала:

«З багатьох джерел і видань, які видавалися головню в діаспорі, довідуємось, що Юрій Липа народився в Одесі 5 травня 1900 року в сім'ї лікаря Івана

Ю.І. Липа.

Липи. В 1918 році закінчив 4-ту одеську гімназію, повний восьмикласний курс. Сім'я була висококультурна, інтелігентна. Він був сином-одинаком і виростав в українському середовищі гарячого українського Півдня. В той час в Одесі була велика українська громада: Євген Чикаленко, Амбросій Ждаха, Михайло Комарів, Микола Вороний, Сергій Шелухін... Існували й ширились зв'язки з усією Україною, Галичиною, Буковиною. В Одесі тоді зберігались архіви останнього коша Запорізької Січі, які майбутній академік М. Слабченко згодом перевіз до Києва. Батько Юрія – «тарасівець, письменник, лікар» – Іван Липа працював усе життя не покладаючи рук для того, щоб збудувати вільну Українську Соборну Державу. Він уперто торував шлях ідеям самостійництва, духовного українського відродження. Працюючи в Одесі, де видавав альманах «Багаття», заснував клуб «Одеська літературна спілка», читав лекції в одеській «Просвіті». Потім, у часи української революції, був висунений українською громадою Одеси до уряду...

Заповітом своєму синові Юрію він залишив такі слова: »Тобі, сину, одне завдання zostавляю: перевершити батька, стати більшим од батька». Ці слова, записані Юрієм на аркушиках паперу, зберігаються у варшавському архіві Липів. Юрій Липа виконав заповіт батька, якого дуже любив. Слово «тато» писав завжди з великої букви.

Час гарячої юності, коли Юрій Липа вже писав свої перші поетичні твори, статті, був співзасновником видавництва «Народний стяг» у Одесі в 1917 році, збігається з часом бурхливого закипання української стихії в Одесі».

Марта Липа-Гуменецька «Юрій Липа».

1919 року Юрій Липа поступив на юридичний факультет першого Українського державного університету в Кам'янець-Подільську, ректором якого був професор Іван Огієнко. 1920 р. емігрував разом з батьком до Польщі. У Познанському університеті отримав медичну освіту. Під час війни був військовим лікарем в УПА. 1944 року поета було закатовано в НКВС.

*П'ють елеватори, задихуючись, зерна,
Що Південь злотогрудий дарував;
Ревуть гудки, японський пароплав
Коло норвезького спинив брунатні стерна.*

*О місто-наво, мільонная таверно,
У сонці Бог тебе, мов килим, розіслав,—
Впивайся винами, корінністю потрав,
Лови чужую річ, що дивна і майстерна,*

*Та вічно над тобою погляд верхівців,
Що із Гетьманщини, із крові, пімсти й горя
Принесли гіркості завзятої порив,
І край червоних скель, стріляючи в простор'я,
Ясу складали обрію, що сив,
А коні бочились розгніваного моря.*

Юрій Луна

Своїм народженням уславила наше місто і Ахматова (Горенко) Анна Андріївна (1899–1966). Вона писала в автобіографії: «Родилась я на даче Саракіни (Большой Фонтан, 11-ая станція паровичка) около Одессы. Дачка эта (вернее избушка) стояла в глубине очень узкого и идущего вниз участка земли рядом с почтой. Морской берег там крутой, и рельсы паровика шли по самому краю.

Когда мне было 15 лет, и мы жили на даче в Лустдорфе, проезжая как-то мимо этого места, мама предложила мне сойти и посмотреть на дачу Саракіни, которую я прежде не видела. У входа в избушку я сказала: «Здесь когда-нибудь будет мемориальная доска». Я не была тщеславна. Это была просто глупая шутка. Мама огорчилась. «Боже, как я плохо тебя воспитала», — сказала она».

Перші юнацькі вірші Ахматової, що збереглися, датовані 1904-1905 роками, місце написання — Одеса.

Через південний порт Одесу пролягли подорожі фундатора російської школи акмеїзму («акме» з грецького — квітуха пора, вищий ступінь) петербуржця Гумільова Миколи Степановича (1886–1921) на Схід і в Африку (1908, 1909, 1911, 1913). Мандрівки поета до дивовижних далеких країн надавали його поезії неповторний колорит і екзотичну забарвленість.

В Одесі народився 1880 року Глікберг Олександр Михайлович (1880–1932), тут пройшло його раннє дитинство, тут він отримав перші життєві враження.

Став відомим поетом-сатириком. Найбільш яскравий період його діяльності припадає на 1908-1911 роки, коли він працює в знаменитому петербурзькому журналі «Сатирикон» під псевдонімом Саша Чорний.

1914 року до Одеси приїздить молодий поет Маяковський Володимир Володимирович (1893–1930). Тут він знайомиться з чарівною дівчиною Марією Денисовою, що стає ліричною героїнею його поеми «Облако в штанах». Поема розпочинається:

*«Это было,
было в Одессе...»*

«Це було, було в Одесі...» – лейтмотивом лунає в історії перебування в Одесі кожного з класиків, які дали гідний внесок в літературний літопис міста.

Рекомендована література

І.П. Котляревський «Енеїда»

А.С. Пушкин «Евгений Онегин», «К морю», «Талисман»

А. Мицкевич «Крымские сонеты»

В.Г. Короленко «История моего современника»

Дніпрова Чайка «Морські малюнки»

І.С. Нечуй-Левицький «Микола Джеря»

Н.Г. Гарин-Михайловский «Детство Темы», «Гимназисты»

К.И. Чуковский «Серебряный герб»

Б.С. Житков «Морские истории»

В. Жаботинский «Пятеро»

А.С. Грин «По закону»

А.И. Куприн «Гамбринус»

А.И. Бунин «Сны Чанга», «Окаянные дни» – одесская глава

М. Горький «Челкаш»

Леся Українка «Подорож до моря»

М.М. Коцюбинський «Для загального добра»

І.Я. Франко «Маленький Мирон»

А.А. Ахматова «Четки»

Н.С. Гумилев «Жираф», «Озеро Чад», «Лес», «Капитаны»

Саша Черный «Голубиные башмаки»

В.В. Маяковский «Облако в штанах»

Урок 4.

Зародження одеської південно-східної літературної школи: літературні гуртки 1914-1920 років.

Одеський період життя та творчості Ю. Олеші, Е. Багрицького, В. Катаєва, І. Льфа та Є. Петрова, К. Паустовського.

Багаті літературні традиції, що склалися протягом XIX та початку XX сторіч, знайшли гідне продовження у літературному житті Одеси 1910-х-20х років. Саме у ці часи починає формуватися уславлена, знана у всьому світі, одеська літературна школа двадцятих років. Вона відома як «південноросійська» або «південно-західна»: перша назва традиційна для літературних та мистецьких угруповань кінця XIX – початку XX сторіччя, друга – пов’язана із значним впливом західної літератури та назвою книги віршів Е. Багрицького «Юго-Запад».

Можна вважати, що у 1894 році Одеса зробила собі подарунок на сторіччя – саме цього року народився Ісаак Бабель. До кінця XX сторіччя народились маже всі майбутні письменники: Валентин Катаєв, Едуард Багрицький, Юрій Олеша, Ілля Льф. Тільки Євген Петров (молодший брат В. Катаєва) та Семен Кірсанов народились вже на початку XX сторіччя. Саме усім цим письменникам зобов’язана Одеса всесвітньою літературною славою, хоч найбільш славетні свої твори вони написали пізніше, вже виїхавши з міста, що на початку

1920-х років ставало все більш провінційним, до столиць – Харкова (на ті часи столиця України) та Москви.

На початку 1910-х років майже всі одесити – від професорів Новоросійського університету до робітників порту – писали вірші. Звичайно, писали вірші і юнаки – гімназисти та реалісти (учні реальних училищ, де вивчали переважно точні науки, аналог сучасних технікумів) і дівчата-гімназистки.

Серед молодих поетів були росіяни, євреї, німці, караїми, українці, грузини, поляки – адже у місті лунало багато мов и жили поруч люди різних національностей.

Перший виступ молодих поетів відбувся влітку 1914 року. У газеті з'явилась об'ява, що запрошувала їх зібратися у залі Літературно-Артистичного товариства (де зазвичай відбувалися збори та виступи одеських письменників, художників та музикантів). Поети, чиї вірші було визнано гідними уваги, виступали згодом на двох літературних вечорах. Газети писали, що публіка була приємно вражена, бо навіть уяви не мала про існування стількох талановитих юнаків.

Серед виступаючих були Валентин Катаєв, Едуард Багрицький та Анатолій Фіолетов. У ті часи учням гімназій заборонялось приймати участь у публічних виступах. Тому повністю прізвища Катаєва у афіші немає, лише літера «К». За легендою, двоє інших учнів розіграли два кольори – фіолетовий та багряний. Так замість Натана Шора та Едуарда Дзюбина з'явилися Фіолетов та Багрицький.

У серпні 1914 почалась Перша світова війна, здається б, не до віршів. Але саме з 1914 до 1917 молоді поети випускають альманахи віршів з чудернацькими, як на погляд пересічного громадянина, назвами: «Шелковые фонари», «Авто в облаках», «Серебряные трубы», «Седьмое покрывало», «Чудо в пустыне».

Майже у всіх цих збірках є прізвище Анатолія Фіолетова (1887–1918). Він народився в Одесі, у досить заможній єврейській родині, після закінчення гімназії став студентом юридичного факультету Новоросійського університету. Після Лютневої революції студентів-юристів мобілізували на роботу в міліцію (замість звільнених поліцейських). Фіолетов залишився працювати там, навіть коли студентів демобілізували. У жовтні 1918 інспектор карного розшуку А. Фіолетов був вбитий під час переслідування злочинця. Найбільш

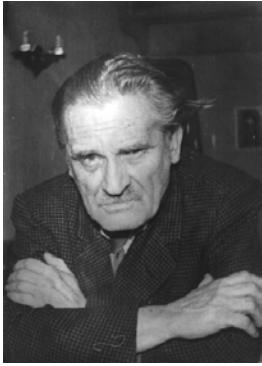
відомий його вірш «О лошадях», який цитували неодноразово такі відомі письменники як А. Ахматова, І. Бунін та В. Маяковський.

*О, сколько самообладания
У лошадей простого звания,
Не обращающих внимания
На трудности существования.*

Під час громадянської війни влада в Одесі змінювалась неодноразово. За одними підрахункам, змін було дев'ять за іншими — аж п'ятнадцять. Іноді місто взагалі було розділено кордонами — діяли дві чи три влади одночасно. (Цей період описано у книгах О. Козачинського «Зелений фургон», К. Паустовського «Начало неведомого века» та «Время больших ожиданий» та п'єсі Л. Славіна «Интервенция»). Кожні кілька місяців змінювалися гроші та документи. Газети виходили тринадцятьма мовами, навіть грецькою, сербською та зовсім дивно — латинською. Не вистачало паперу, з'являються різнокольорові газети та журнали. У місті спалахнула епідемія грипу «іспанки», не вистачало продуктів, палива. У цей час розібрали на дрова величезну естакаду Одеського порту. Діяли банди, що знімали одяг та взуття з перехожих, грабували крамниці, банки, квартири. І, всупереч усьому, буяло яскраве літературне життя.

До Одеси приїхало з Москви та Петрограду (нині Петербург), рятуючись від більшовиків, багато відомих письменників — І. Бунін, О.М. Толстой, Тефі (Надія Лохвицька) та інш. Всі вони згодом у спогадах описували життя у Одесі. (І. Бунін «Окаянные дни», О.М. Толстой «Ибикус, или происхождения Невзорова», Н. Теффі «Ностальгия»).

Молоді поети утворюють два гуртки — «Студентський літературно-Художній гурток» та «Зелену лампу» (вони діяли з осені 1917 до кінця 1919 року). Вечори першого можна було відвідувати безкоштовно, там лише читали вірші. На виступи «Зеленої лампи» треба було придбати квиток — але відвідувачі могли не лише послухати вірші та «безкровні поєдинки» (поети обмінювались тут же написаними епіграмами), а й почути співи, музику, навіть танцювати до ранку (розходитись посеред ночі у ті часи було небезпечно не тільки для одягу, але й для життя). Виступали на обох виступах одні й ті ж поети. Найяскравіші зірки того часу вже згадувані Е. Багрицький, В. Катаєв та Юрій Олеша.

Ю. К. Олеша

Е.Г. Багрицький, В.П. Катаєв.

Юрій Карлович Олеша (1899–1960) – єдиний з усіх – народився не в Одесі. Родина переїхала з Єлісаветграду до Одеси, коли Олеші виповнилося три роки. Батько був польським дворянином, Олеші мали власний герб. Але пристрасть батька до гри в карти змушувала сім'ю жити на грані зубожіння. Юрій навчався у Рішельєвській гімназії та закінчив її (знову єдиний з усіх молодих письменників) з золотою медаллю. Він дуже любляв футбол, і незважаючи на маленький зріст, був серед найкращих гравців (пізніше він залишить виразні описи футбольної гри у книзі «Ни дня без строчки». Писати вірші почав з шістнадцяти років, у 1915-му одеська газета надрукувала його вірш. Олеша мав хист до малювання, у сатиричному журналі «Бомба», що виходив у 1917-18 роках, вісімнадцятирічний юнак не лише друкує свої вірші, але й малює досить гострі, влучні карикатури.

У дев'ятнадцять років у його доробку вірші, оповідання, п'єси та навіть кіносценарії. У 1920-му, після встановлення Радянської влади у Одесі він (знову ж таки разом з Катаєвим та Багрицьким) працює у «ЮгРоста» – малює начерки до плакатів та пише віршовані тексти-підписи. Ці велетенські плакати, що вивішувалися на вулицях міста, освітлювали становище у країні та світі.

Честолюбні юнаки Катаєв та Олеша, не маючи змоги зробити літературну кар'єру у рідному місті, 1921 року переїзять до Харкова. Там Олеша заробляє на життя, складаючи вірші-експромти на замовлення (чи то на весілля, чи на день народження керівника, та й з будь-якої іншої нагоди). У тому ж році вони переїзять до Москви та влаштовуються на роботу до газети залізничників «Гудок». Олеша пише віршовані фейлетони, його псевдонім «Зубило» відомий на весь Радянський Союз.

Талановитому поету не щастило лише з коханням. Дівчина, у яку він закохався та яка покинула його, звали Серафіма Суок. Її прізвиськом він назвав чарівну дівчину-ляльку з казки «Три толстяка» (1928). Повість була написана заради іншого кохання – дівчини, що обожнювала казки та цукерки. Але й вона обрала іншого. У казці вгадуються одеські вулиці – башта доктора Гаспара Арнері знаходилась у Карантинному провулку (нині Юрія Олеші), напроти дому де мешкала деякий час родина Олеш; площа Зірки із скляним куполом – це Новий ринок, де під час громадянської війни виступали актори цирку. Під власним прізвиськом Олеша став відомий після виходу роману «Зависть» 1927 року. І у казці і у романі Олеша вживає велику кількість порівнянь-метафор. Він мав неофіційний титул «короля метафори».

«Три толстяка» та «Зависть» – найвідоміші книги Олеші. Він писав оповідання, п'єси, кіносценарії, але суспільне життя того часу не сприяло вільній творчості. На Першому з'їзді радянських письменників Олеша виступив з доповіддю, де сказав, що йому соромно бути інтелігентом. Ця розбіжність між особою освіченої людини та вимогами Радянської влади, бажання бути своїм, визнаним владою, не могла не вплинути на творчість. За життя Олеші більш жодна книга не могла сягнути рівня «Трех толстяков» та «Зависти». Останні роки життя Олеша хворів, жив дуже бідно. Він писав спогади про дитинство, про початок літературного шляху, згадував своїх друзів. Вже після його смерті дружина та друзі склали з записів останню книгу «Ни дня без строчки», перша частина якої називається «Одесса».

«В Одессе в то времена февраль, особенно конец его – о, это уже была весна! Во всяком случае, продавали фиалки; во всяком случае, спускаясь по маленьким скалам какого-нибудь Большефонтанского берега, вы вдруг из-за скалы могли увидеть уже не серый хаос холодного моря, а сам море – синее и свежее, как глаз!».

«Я шел в гимназию по главной улице города, которая называлась Дерибасовская, – вдоль магазинов с их витринами, кстати говоря, очень богатыми и нарядными, вдоль платанов, вдоль зеленых скамеек».

«Идя по Французскому бульвару по левой его стороне по направлению от 3-ей гимназии, вдруг видели вы по левую руку переулок. В нем были и неуютные краски загона, коровьи грязно-коричневые краски, и один из заборов провисал в нем, наваливаясь как бы брюхом на прохожего, вместе с

тем был этот переулоч озарен синевою видного вдали моря. И так хотелось свернуть в этот переулоч...».

«На Ланжероне был спуск к морю не только по дорожке — можно было сбежать и обрывами. Они густо поросли бурьяном эти обрывы, на них жили внезапно выскакивающие на нас опасные собаки. Тем не менее, они вели к морю». «Жаркий день, желтый жаркий день в дынных пробках, в чаде жарящейся рыбы, криках поварих и разносчиков, взвизгивании ножей».

Едуард Георгійович Багрицький (справжнє прізвище Дзюбин) (1895-1934) народився в Одесі у єврейській родині. Мати, закохана у польські романи, дала синові таке незвичне ім'я. Хлопець обохнював читати, мав дуже гарну пам'ять. Навчався у реальному училищі, але ненавидів математику, був улюбленцем вчителя російської мови, навіть писав за інших твори. Гарно малював, складав вірші, перші були надруковані у 1914 році. Як і Фіолетов, брав участь у альманахах 1915–1917 років. Він не лише був зіркою, але й центром тяжіння поетичного життя. Саме Багрицький відкрив для багатьох молодих літераторів світ західної та російської поезії, знав безліч маловідомих поетів. Хворий на астму, він, зменшуючи біль під час нападів, читав без перерви протягом семи-десяти годин вірші. Він полюбляв романтику (хоч сам був за кордоном тільки один раз, 1917 року у Персії), обохнював смачно поїсти (хоч це у ті роки було неможливо), залюбки вигадував всілякі неймовірні легенди про себе, розігрував друзів. Жив він у найжахливіших з усіх поетів умовах, був зовсім непристосований до повсякденного життя. Після одруження на Лідії Суок (старшої сестрі коханої Ю. Олеші) мешкав у підвалі, калюжа перед яким не висихала у найбільшу спеку. Гості кричали: «Гей, там, перевізник!», і молода дружина перекидала дошку. Новонароджений син спав у ящику, а батько витрачав останні гроші на якихось чудернацьких птахів (у нього була велика кількість співучих птахів). У жартівливому оповіданні «Бездельник Едуард» В. Катаєв описував, як міняли на їжу залишки меблів з дому дружини, та як вона потайки випускала у вікно птахів. За вірші у газеті платили мало, і одеські поети на початку двадцятих років влаштували благодійний вечір, кошти з якого пішли на придбання пристойного одягу для Багрицького. Але у ці часи написані найкращі його вірші «Контрабандисти», «Арбуз», «Птицелов», поема «Трактир».

*По рыбам, по звездам
Проносит шаланду.
Три грека в Одессу
Везут контрабанду.
На правом борту,
Что над пропастью вырос,
Янаки, Ставраки,
Папа Сатырос.
А ветер как гикнет,
Кака мимо просвищит,
Как двинет барашком
Под звонкое днище...*

(«Контрабандисты»)

Улюбленими героями Багрицького були персонажі повісті фламандського письменника ХІХ сторіччя Ш. Костера «Тиль Уленшпигель» романтик Тіль та його супутник, товстун та ласун Ламме Гудзак. Вони стали персонажами віршів Багрицького. Не тільки голодне життя самого Багрицького, але й любов книжкових героїв смачно попоїсти, впливають на зроблений соковитими фарбами опис щедрого одеського базару:

*И в этот день в Одессе на базаре
Я заблудился в грудах помидоров,
Я среди арбузов не нашел дороги,
Черешни завели меня в тупик...
Я одинок. Одесское, густое
Большое солнце надо мною встало,
Вгоняя в землю, в травы и телеги
Колючие отвесные лучи.*

(«Встреча»)

У 1925 році він (останнім з компанії поетів) переїздить до Москви. Згодом В. Катаєв у романі «Алмазный мой венец» згадував, як спокусив важкого на підйом Багрицького, пообіцявши йому квитки до спального вагону – на ті часи це була найбільша розкіш, про яку можна було тільки мріяти. Вірші

Багрицького миттєво завоювали Москву. У 1926 році він написав поему «Дума про Опанаса» – унікальний як на радянські часи випадок, коли поема написана про махновця та названа його іменем. У 1928 році вийшла його книга віршів «Юго-Запад».

Мешкав він у підмосковному селищі Кунцево, до нього приїздили усі одеські письменники та поети. Саме у ті часи з'явилась жартівлива назва «Одеколон» – одеська колонія у Москві.

На той час він захопився розведенням акваріумних рибок і досяг у цьому значних успіхів. Напади астми посилювалися, Багрицькому було важко виходити з дому. Він помер від запалення легенів 1934 року. (Одна з німецьких газет сповістила про смерть «видатного іхтіолога», така звістка припала б до душі Багрицькому). Це була перша втрата одеської школи. Друзі видали збірку спогадів про Багрицького, яка, незважаючи на політичне забарвлення, дає яскравий образ поета-романтика. Одні з найкращих сторінок – спогади В. Катаєва про першу зустріч у 1914 році.

У одній одеській сім'ї народилось одразу два майбутніх письменника – Валентин Петрович Катаєв (1897–1986) та його молодший брат Євген – майбутній Євген Петров. Батько – син священника з російського міста Вятка, мати походила з сім'ї полтавських Бачеїв, військових з діда-прадіда. За легендою, Бачеї були пов'язані родинними зв'язками з сім'єю М.В. Гоголя. У домі лунали російська та українська мови, мати читала синові Шевченка, батько – Пушкіна. Але мати померла невдовзі після народження Євгена. Допомогати виховувати хлопчиків допомагала сестра матері. Валентин навчався у П'ятій гімназії. Вступ до гімназії, перші уроки, ігри одеських хлопчаків, повстання 1905 року, єврейський погром, що відбувся у ті часи, зустріч Нового року та Великодня, буденне життя сім'ї – все пережите лягло на сторінки повісті «Белеет парус одинокий» (1936). Майже всі герої взяті з життя, навіть головного героя звать Петя Бачей (дівоче прізвище матері), Гаврик, його друг – Мишко Галій (за прізвищем Галик, з якого і утворилося ім'я Гаврик). Валентин з дитинства мріяв бути тільки письменником, і ніким більше, вже в дев'ять років він складав вірші. Збереглися ранні вірші, вписані до дівочого альбому (у ті часи дівчата вели альбоми, у які друзі вписували свої вірші, віршовані побажання або щось малювали). Він познайомився з І. Буніним, який схвально поставився до його віршів. Молодий поет публікувався не лише в одеських, а навіть у петербурзьких журналах.

З початком Першої світової війни Катаєв пішов на фронт, був офіцером-артилеристом. Був двічі поранений, пережив атаку отруйними газами, за хоробрість нагороджений орденом. Катаєв продовжував писати вірші, багато з них присвячено коханій дівчині Ірині Алексінській. (Історію свого кохання він розповів згодом у двох повістях «Зимний ветер»(1960) та «Юношеский роман»(1982)). Під час громадянської війни, як і багато інших, він воював і за «білих» і за «червоних», був заарештований і білою контррозвідкою і червоною «ЧК» (надзвичайна комісія, згодом мала назви НКВС та КДБ). Йому пощастило врятуватися. Пізніше, вже у 1970-ті роки він був єдиним, хто насмілювався написати повість про арешти та розстріли у Одесі 1920-21 років – «Уже написан Вертер»(1980). Після звільнення публікувався на сторінках газети «Моряк» (окрім неї у місті виходила ще одна газета – «Известия»).

У 1921 переїздить до Харкова, згодом до Москви.

Катаєв писав вірші, оповідання, був відомий як непоганий драматург. Одна з найкращих його довоєнних книжок – повість «Белеет парус одинокий». Але важкі часи арештів тридцятих років та післявоєнні урядові постанови, що утискували літературу, не могли не вплинути на його творчість. Він дописує тетралогію «Волни Черного моря», до якої увійшли книги про Петю та Гаврика «Белеет парус одинокий», «Хуторок в степи» (1956), «Зимний ветер», «Катакомбы» (1951).

На початку шестидесятих років письменник ніби починає нове життя. Книги його стають автобіографічними, у них дві головні діючі особи – місто Одеса та сам Катаєв.

Дитинство («Разбитая жизнь, или Волшебный рог Оберона» (1972)), початок віршування («Трава забвения» (1967)), фронт («Юношеский роман моего друга Саши Пчелкина»), арешт («Уже написан Вертер») та один з найвідоміших романів «Алмазный мой венец» (1978), у якому він зашифрував під псевдонімами своїх друзів Багрицького (Птахолов), Олешу (Ключик), Бабеля «Конармієць», Ільфа та Петрова (Друг та Брат).

Катаєв прожив найдовше життя з поміж письменників південно-західної школи, він писав до останніх днів – повість «Сухой лиман» була надрукована за два місяці до смерті. У останні роки Валентин Петрович не раз казав, що його обов'язок – встигти розповісти про всіх, хто пішов з життя раніше, пригадати все, до найменших дрібниць.

8 лютого 1920 року до Одеси увійшли червоні війська. У місті, як і у всій країні, панує розруха. Немає їжі, одягу, паперу. І коли їжу можна вимінити на славнозвісному Товчку (що існував ще з того часу) на залишки якихось речей, замість взуття вирізати дерев'яну підошву і прикрутити мотузками до ноги, а дівоче плаття пошити з пустих мішків, що залишились у складах порту, то папір замінити неможливо. Він знаходиться лише для офіційних газет, та й ті друкують на зворотному боці обгорток на чай чи тютюн, що залишились непотрібним ще з дореволюційних часів. Звичайно, що на книжки не вистачало. Навіть об'яви про поетичні вечори писали на зворотному боці вже використаних паперів.

Література стала усною. Спочатку молоді люди збиралися у покинутій господарями квартирі і читали вірші, цей гурток носив назву «Колектив поетів». На його засіданнях читав свої вірші український поет Володимир Сосюра. Згодом почали виступати у так званих «кафе поетів», яким давали незвичні назви: «Мебос» – мебльований острів, «Пеон IV» – за назвою віршового розміру, «ХЛАМ» – художньо-літературно-артистична молодь. Платою за вхід слухачів було щось їстівне – від скибочки хлібу до однієї картоплі. Одного разу, коли розігрували сцену середньовічного турніру поетів, зголоднілі актори з'їли принесений добросердими глядачам реквізит – пиріжки з кукурудзяної муки.

Роль одного з середньовічних поетів виконував Ілля Арнольдович Ільф (1897-1937). Його справжнє прізвище Файнзільберг, псевдонім склався з перших літер імені та прізвища. Старші його брати скінчили одеське комерційне училище (де навчали майбутніх банківських службовців та бухгалтерів), але стали художниками. Розлючений батько віддав третього сина до ремісного училища і, мабуть, неабияк радів, побачивши у табелі трійку з малювання. Але й це не допомогло – син став письменником. І лише четвертий син справив надію батька і став інженером. Ільф працював у креслярських майстернях, на телефонній станції, був бухгалтером. Але, як жартував він згодом, після підведення балансу перевага залишилась на літературному боці. Його юнацькі вірші не збереглися. Сучасники пригадували, що вони були дуже незвичним. Згадували і влучні, порою жорсткі вислови Ільфа на літературних вечорах. Він виглядав ошатним навіть у зношеному та заштопаному вбранні, носив його з природною елегантністю. До всіх звертався на «ви», так прирізом, звертався до кінця життя і до співавтора, Євгена Петрова. Коли Ільф

переїхав до Москви, його влаштували бібліотекарем у газету «Гудок», але згодом він отримав іншу роботу – переписував літературною мовою безграмотні листи, що присилали до редакції. Властиве йому почуття гумору допомагало робити з листів невеличкі оповідання. Щасливий випадок (у особі Катаєва) змінив його життя. Вже відомий письменник запропонував у 1927 році двом журналістам-початківцям – Ільф та своєму молодшому брату – написати роман про авантюриста, що розшукує скарб. Роман мали підписати втрьох – ім'я Катаєва (який лише запропонував сюжет) допомогло б надрукувати книгу. Ільф та Петров спробували писати разом. Головним героєм став Остап Бендер – ім'я, зовнішність та характер друзі запозичили у знайомого по Одесі, молодшого брата А. Фіолетова. Записував текст Петров, який мав розбірливіший почерк. Коли Катаєв прочитав роман, то попрохав лише, щоб ця чудова книга вийшла з присвятою йому. Роман «Дванадцять стувльєв» вийшов 1928 року.

З цього часу почалась тріумфальна слава Ільфа та Петрова. Вони працювали разом лише десять років. Їм неймовірно щастило – адже вони були сатириками, висміювали вади, а далеко не з усього у ті часи було дозволено кепкувати. Один з фейлетонів про бюрократів визвав гнів самого Сталіна. Але обійшлося – не заарештували. Удвох вони побували у Франції, Польщі, Італії. Їх фейлетони у ті часи, коли головним лозунгом було «Ліс рубають – тріски летять», відстоювали гідність звичайної людини, її право на життя, що ускладнюють безглузді довідки, байдужість бюрократів. Їм докоряли тим, що на сторінках їхніх книжок немає позитивних героїв. Публікація другої книги роману «Золотой теленок» (1931) відклалась майже на рік, адже головний герой відверто заявляв, що йому нецікаво будувати соціалізм. Після публікації другого роману читачі з усіх кінців країни писали листи, адресовані Ілфо-Петрову, бо багато хто вважав, що це одна людина.

Одеса описана Ілфом ще у 1929 році – у фейлетоні «Путешествие в Одессу»: «Любознательному туристу Одесса дает вкусную пищу для наблюдений. Одесса один из наиболее населенных памятниками городов... Сейчас в Одессе не менее трехсот скульптурных украшений. В садах и скверах, на бульварах и уличных перехрестках возвышаются ныне мраморные девушки, медные львы, нимфы, пастухи». У доробку Ільфа були «Записники», де він записував цікаві фрази, можливі сюжети. Там був початок роману про давніх римлян, що захопили Одесу, та про дива та несподіванки, які тут на них чекали:

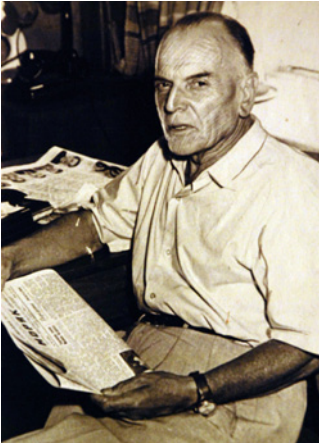
«Драка с легионерами на Николаевском бульваре. Первый римский меч продается на толчке». У повісті «Золотой теленок» Одеса описана під прозорою назвою «Чорноморськ». З його сторінок постає чарівне веселе місто, море, так звані «люди минулого» – колишні спекулянти, що намагаються працювати у незвичних умовах, усі вади того часу, коли головну роль відіграло робітниче-селянське походження. У романі дотепно й дошкульно описані людські недоліки.

Остання книга, яку Ільф та Петров написали – «Одноэтажная Америка» (1937). Співавтори проїхали у автомобілі всю Америку, Ільф фотографував, і книжка вийшла у супроводі його знімків. Завітали вони й до американської Одеси – маленького містечка, жителі якого й не підозрювали про існування далекої тезки.

Під час подорожі Ільф захворів, і книгу вони писали не разом, а поодино, по главам. Але читач і сьогодні не може впізнати, що саме писав Ільф, а що Петров – вони дійсно стали одним письменником, хоч були дуже різними людьми. У 1937 Ілля Ільф помер від туберкульозу.

Євген Петрович Петров (1902-1942), як і брат, закінчив П'яту гімназію. 1920 року разом з В. Катаєвим був заарештований і кілька місяців просидів у тюрмі. А вийшовши звідти, влаштувався на роботу спочатку до ЮгРОста, а потім до карного розшуку. Працював у селах під Одесою майже три роки, ловив бандитів, розслідував справи про вбивство, розшукував злодіїв. Як потім він жартівливо згадував, першим літературним твором був опис трупу невідомого. Він переїздить до Москви 1923 року з честолюбним бажанням стати працівником Московського карного розшуку. Але старший брат, вболіваючи за безпеку молодшого, вмовляє його зайнятися літературною працею. Євген обирає псевдонім «Петров» на честь батька, працює у газеті «Гудок», друкує оповідання у журналах.

З 1927 року біографії Ільфа та Петрова майже тотожні, вони навіть пишуть «Двойную автобиографию». Вони жартівливо казали що й померти треба разом, скажімо, у автокатастрофі. Петров дуже важко переживав смерть співавтора. Він почав книгу спогадів про Ільфа, окрім цього, писав статті, оповідання, кіносценарії. Під час Великої Вітчизняної війни Петров був не тільки редактором журналу, але й виїздив на фронт, у місця найзапекліших боїв. Він загинув у 1942 році, коли повертався з обложеного німцями Севастополю – літак зазнав аварії у степу під Ростовим.

К.Г. Паустовський.

1920 року ще одним місцем, де гуртувалися молоді поети, стала газета «Моряк». Вона також виходила на кольоровому папері, але вміщувала літературні матеріали, які переважно оплачувалися не грошами, а пайком. Життя Одеси 1920-21 років, голодне, та сповнене віршами, цікавими людьми, безтурботними, всупереч всьому, одеситами та схильними до найнеймовірніших вигадок одеськими газетярями, описане у веселій книзі Костянтина Георгійовича Паустовського (1892-1968) «Время больших ожиданий» (1959). Народився письменник не в Одесі, але жив тут з 1919 по 1922 роки, товаришував з одеськими поетами, і пізніше його також зараховували до одеської літературної школи.

«Время больших ожиданий» відразу після виходу з насолодою читали всі одесити. Один з героїв книги стверджував: «что, может быть, на всем земном шаре жизнь и течет закономерно, но что касается Одессы, то за это поручиться нельзя». Навіть вітер у Одесі, за Паустовським, був особливим. «По утрам запах вянущих левкоев стоял на улицах. Но ни в садах, ни в палисадниках я не видел левкоев. Очевидно, это пахли не левкой, а просто утренние тени, или только что политые мостовые, или, наконец, слабый ветер. Он задувал с открытого моря. Он прилетал со стороны Большефонтанского маяка, пробегал, крадучись, через степные бахчи, наполнялся сладковатым ароматом вянущей ботвы, с трудом просачивался через пышные заросли Французского бульвара и пробирался вдоль пригородных берегов, где на крышах рыбацких лачуг сушились дынные корки и дозревали помидоры». Повість була надрукована 1958 року, 1961 вийшла окремим виданням і в Одесі.

Урок 5.

Літературне життя Одеси 1925–1941 років

Гуртки «Юголеф», «Потоки Октября», українські літературні гуртки «Гарт», «Плуг». Одеська кінофабрика ВУФКУ. Одеський період життя та творчості І. Бабеля, С. Кірсанова, М. Куліша, І. Микитенка, Ю. Яновського, О. Козачинського, М. Жука.

У книзі К. Паустовського «Время больших ожиданий» читачі звертали увагу на прізвище письменника, яке впродовж кількох десятиріч не згадувалось — Ісаак Бабель.

Ісаак Еммануїлович Бабель (1894-1940) народився в Одесі, деякий час родина жила у Миколаєві, але згодом повернулася до Одеси. Як і багато одеських хлопчаків, він за модою того часу ходив на уроки до славетного скрипаля Петра Столярського (про це йдеться у оповіданні «Пробуждение» (1930)). Бабель закінчив Комерційне училище, навчався у Києві, Петербурзі. З дитинства багато читав, захоплювався французькою літературою, за спогадами, навіть перше оповідання написав французькою мовою.

У 1916 у петербурзькому журналі з'явився нарис Бабеля «Одесса».

«Одесса — очень скверный город. Это всем известно. Вместо «большая разница» там говорят — «две большие разницы» и еще: «тудом и суюдом».

... город, в котором легко жить, в котором ясно жить...

Летом в его купальнях блестят на солнце мускулистые бронзовые фигуры юношей, занимающихся спортом, мощные тела рыбаков, не занимающихся спортом, жирные, толстопузые и добродушные тела «негоциантов»...

В Одессе сладостные и томительные весенние вечера, пряный аромат акаций и исполненная ровного и неотразимого света луна над темным морем.

...В Одессе есть порт, а в порту – пароходы, пришедшие из Ньюкастля, Кардифа, Марселя и Порт-Саида... Одесса знала времена расцвета, знает времена увядания – поэтичного, чуть-чуть беззаботного и очень беспомощного увядания».

Того ж року його оповідання у журналі «Летопись» надрукував М. Горький. Відомий письменник порадив початківцю «піти в люди», щоб краще пізнати життя. Пізніше Бабель написав, що був солдатом Першої світової, працював у газеті, був перекладачем. Найцікавіші сторінки його життя, що знайшли відображення у творчості – дитинство, проведене на Молдаванці (на початку ХХ сторіччя саме там мешкала більша частини одеських злочинців) та перебування 1920 р. у Першій кінній армії, під час наступу на Польщу.

Характеру Бабеля притаманна цікавість до людей, їх стосунків, жага все яскраво й стисло описати. Він писав коротенькі оповідання, що склались у дві книги.

«Одесские рассказы» – історії про грабіжників Одеси та їхнього «короля» Мишку Япончика, що діяв у Одесі у 1917-19 роках. Бабель називає свого героя Беня Крик, про нього йдеться у оповіданнях «Король» (1921), «Как это делалось в Одессе» (1923), «Справедливость в скобках» (1921). Оповідання «Король» вперше було надруковане на сторінках одеської газети «Известия».

Окрім того до цього циклу оповідань входять «Любка Казак» (1924), «Фроим Грач» (1933, надруковано вперше аж у 1963), «Отец» (1924). Веселим оповіданням про грабіжників протистоїть «Конармия» – такі ж невеличкі за обсягом оповідання про жахіття війни.

Бабель. Малюнок Ю. Анненкова.

Остаточно поїхав з Одеси Бабель у 1924 році, але часто приїздив до міста. Він був непосидючим, їздив по усій країні, серед знайомих його були найрізноманітніші люди – від простих селян чи робітників, від завсідників іподрому та колишніх кіннотників до знаменитих письменників та керівників країни. Йому закидали, що він мало пише. За Бабеля заступились друзі, жартівливо порівнявши його із слонихою, яка довгий час виношує дитину, але народжує гіганта.

Багато оповідань Бабеля просто не могли бути опубліковані того часу – про колективізацію, про одеське ЧК – вони не були такими життєрадісними, як вимагалось у ті часи від радянського письменника. У 1939 Бабеля заарештували, звинувативши у шпигунстві на користь Франції та підготовці замаху на Сталіна. У 1940 році його розстріляли. Вилучені під час обшуку рукописи нових оповідань та повісті були знищені у НКВС. Довгі роки дійсна дата загибелі Бабеля була невідома. Книжки його до 1959 року не перевидавалися у СРСР, але виходили за кордоном, як російською мовою, так і у перекладах.

Коротенькі «Одесские рассказы» зробили наше місто знаменитим на увесь світ.

Ще одним символом Одеси є пісня «У Чорного моря»:

Есть город, который я вижу во сне,

О, если б вы знали, как дорог

У Чёрного моря явившийся мне,

В цветущих акациях город,

У Чёрного моря...

Есть море, в котором я плыл и тонул,

И на берег вытащен к счастью.

Есть воздух, который я в детстве вдохнул,

И вдоволь не мог надышаться.

У Чёрного моря...

Вона написана на вірші С. Кірсанова. Семен Ісаакович Кірсанов (1906-1972) народився в Одесі у родині кравця. Навчався у гімназії, перші вірші написав у десять років. Його цікавили нові поетичні напрямки, особливо футуризм. Ще у 1920 році на засіданнях «Колективу поетів» невеликий на зріст, наїжачений, як горобчик, хлопець ламким голосом читав свої вірші. Але через

С.І. Кірсанов.

негативну відозву про О. Пушкіна його виставили з засідання – старші поети вважали себе нащадками пушкінських традицій. Через чотири роки Кірсанов організує гурток лівого мистецтва «Юголеф» (діяв з 1924 по 1925). На створення його надихнуло перебування в місті та виступи В. Маяковського у 1924 році. Гурток буде виступати на вечорах, влаштовувати художні виставки, навіть видавати власний журнал «Юголеф». За переказами, гроші на видання журналу остаточно розорили батька-кравця. Налагодити справу юголефівці вирішили, відкривши кафе «РОЖ», тобто скорочене – «Работа, Отдых, Жратва». Коли й це не допомогло, спробували поставити виставу «Приключения племени ничевоков» у Оперному театрі. Після пожежі театру, яка сталася напередодні прем'єри, дію довелось перенести на арену цирку. Невдала вистава остаточно підірвала матеріальну базу гуртківців. У 1925 Кірсанов переїздить до Москви. Він та Е. Багрицький єдині з одеситів не зрадили поезію. Вірші Кірсанов писав до останніх днів життя.

Паралельно з «Юголефом» існував гурток «Потоки Октября» (як жартував Багрицький, «Потоки патоки и пота») (діяв з 1921 по 1927). Там збиралися переважно робітники, що воліли стати справжніми поетами. Неофіційним лідером цього об'єднання був Е. Багрицький. Він не тільки навчав правильно писати вірші, але й розкривав світ класичної та сучасної поезії перед малоосвіченими поетами. Гуртківці навіть спромоглися видати у 1924 році збірку своїх віршів та оповідань. Яскравих поетів з цього гуртка не вийшло, але більшість з учасників, завдяки урокам Багрицького, стали гарними перекладачами.

Літературну славу Одесі принесли не лише ті письменники, які народилися тут чи жили з дитинства. У історії драматургії Одеса назавжди пов'язана

з геніальним українським драматургом Миколою Гуровичем Кулішем (1892-1937). Куліш – син селянина з Херсонщини. Він зміг не навчаючись у гімназії, екстерном (тобто відразу за весь гімназичний курс) здати іспит. Це надавало право вступу до університету. І у 1914 Куліш вперше приїздить до Одеси та вступає до Новоросійського університету. Але з початком першої світової він пішов на фронт, був прапорщиком. Під час громадянської війни сформував та очолив селянський полк. З 1920 року працював у Наркоматі народної освіти. Куліш приїздить до Одеси з дружиною і двома маленькими синами. Він знову ж таки працює у відділі освіти, пише статті про проблеми навчання, вимушений бувати на безлічі засідань. Зберігся його запис на наказі про сплату штрафу за відсутність на одному з них: «Читав, але штраф платити не повинен, бо в цей час був на іншому засіданні». Але він знаходить час, щоб писати п'єсу «97» (1924) – про страшний голод 1921 року. У першому варіанті гинули усі 97 комнезамівців у другому – двоє таки дочекалися допомоги. 1925 року п'єсу ставили майже всі театри України. З Одесою пов'язана історія створення ще двох п'єс – «Зона» (1925) та «Комуна в степах» (1925). 1925 він переїздить до Харкова, спочатку продовжує працю у наркоматі освіти, але згодом повністю переходить до літературної праці. У 1928 він знов приїздить до Одеси, читає режисеру театру «Березіль» Лесю Курбасу та акторам нову п'єсу. Обидва – Лесь Курбас і Микола Куліш були заарештовані у 1934 та страчені у 1937 році.

Зауваження щодо занадто трагічного закінчення п'єси «97» Кулішу зробили на засіданні літературного угруповання «Гарт» (діяло з 1924 по 1927). До нього входили українські письменники та поети. Вони активно друкувалися у газетах, видавали листівки до свят. Треба зазначити, що кількість періодичних видань збільшується, з'являються журнал «Шквал», а також три видання – газета «Червоний степ», журнали «Блиски» та «Металеві дні», – що виходили українською мовою. Одним з лідерів «Гарту» був Іван Кіндратович Микитенко (1897-1937). Як і Куліш, родом з села, він навчався в одеському Медичному інституті, писав вірші та оповідання російською й українською мовами. Микитенко встигав бути членом безлічі діючих у ті часи гуртків, об'єднань та організацій. Він був і завідуючим літературною частиною щойно організованого театру Державної драми (Українському театрі). Згодом Микитенко уславився як драматург, п'єси він почав писати ще в Одесі. У оповіданні «Брати» (1927) Микитенко змалював порт, а у повістях «Вуркагани» (1928) та «Ранок» (1933) життя безпритульних в Одесі.

В Одесі також діяла у ті часи селянська літературна організація «Плуг», членом якої були майбутній гуморист Степан Олійник та розстріляний у 1937 поет Панько Педа. Два літературних гуртка для робкорів (робітників-журналістів) діяли при газетах – «Станок» при «Известиях», а «Смена» – при газеті «Молодая гвардия».

Але взагалі центр культурного життя переноситься до кінофабрики ВУФКУ.

Зйомки фільмів (кіно на ті часи ще було німим) захопили одеситів змогою брати участь у масовках у ролях чи то татар, чи то запорожців, або й навіть давніх римлян та білих офіцерів. «Одного прекрасного літнього дня, по обіді, коли агенти різних компаній вийшли приймати з пароплавів мандарини, волову шкіру і корицю, – не знайшлося в гавані й одного вантажника – вони грали десь для фільму», – пригадував Ю. Яновський. Але знімалися і справжні, серйозні фільми. Саме з кінофабрикою пов'язані імена Ю. Яновського, О. Довженка, М. Бажана, фундаторів українського футуризму поетів Гео Шкурупія та Михайля Семенка.

Юрій Іванович Яновський (1902-1952) – поет, прозаїк та драматург. Він приїхав до Одеси у 1926 році і провів тут три роки, працюючи на кінофабриці літературним редактором. Про Одесу написані дві його книги «Голівуд на березі Чорного моря» (1930) та «Майстер корабля» (1928). «Країна веселого народу – це Одеса. На широких її вулицях росте ніби трава, бо кожен одесит не ходить ніколи просто, а все наче обминає якусь травинку».

«Темна південна ніч покриває нас своєю яткою, на чорному небі стоятимуть завжди кілька ясних зір, наче кинув хтось у небо якір – одеський герб».

«Мене вражала набридливість моря. Де б ви не йшли, воно завше синіло між будинками в кінці вулиці. Тротуари – з квадратних плит чорного каменя. По ньому слизько ходити. Я з півроку зневажливо топтав тротуари, доки взнав, що це камінь привезено з Італії і що це – закам'яніла лава Везувію».

«Біля пам'ятника французькому герцогові стеляться вниз широкі східці. Герцог показує рукою своє задоволення з моря і торговельної гавані, що лежить просто перед нами. Він не дивиться ліворуч, де військова гавань, ще ліворуч де нафтова, праворуч – де тепер царство зерна і шкір, ще праворуч, де за будівлями на молу – є море і на високому березі – рештки старовинної турецької фортеці. По східцях ми біжимо вниз, як школярі. Східців є сот зо дві».

1927 року літературні організації Одеси об'єднались та увійшли до ВУСП-ПУ, а 1934 року після Першого з'їзду радянських письменників було створене одеське відділення Спілки письменників. Точного списку членів Спілки через часи репресій та війни немає, але за приблизними підрахунками до нього входило біля двадцяти чотирьох письменників. Майже третина з них загинули у 1937 році.

1938 року у Москві вийшла книга, що знов підтвердила легенду про веселе місто Одесу. Це «Зелений фургон» Олександра Володимировича Козачинського (1903-1943). Книга про пригоди двох юнаків, у минулому учнів гімназії та палких футболістів, у 1920 році один з них став співробітником карного розшуку, а другий – конокрадом. Історія написана за реальними подіями. Адже саме Олександр, сім'я якого переїхала до Одеси у 1904 році, навчався у гімназії, був гарним футболістом. Саме він вступив до карного розшуку, а згодом потрапив до банди конокрадів. Саме його заарештував співробітник карного розшуку приятель-футболіст Євген Катаєв (у майбутньому Євген Петров). Після відбування покарання у Одеській тюрмі Козачинський переїхав до Москви та почав займатися журналістикою. Значною мірою йому допомагав Є. Петров. Герой повісті міліціонер Володя Патрикеев схожий одночасно і на Козачинського і на Петрова, а от злодій «Красавчик» – на Козачинського часів перебування у банді. Пригодницький сюжет, несподівані повороти, гумористичні описи переслідування та життя села і міста зробили книгу популярно. Дотепно змальована і Одеса часів громадянської війни. «Наступать от вокзала к думе было прийнято по Пушкинской, между тем, как параллельная ей Ришельевская пустовала. По Пушкинской же было принято отступать от думы к вокзалу. ... Карантинная не видела боев, — она видела только бегство. Это была улица эвакуаций, панического бега к морю, к трапу

О.В. Козачинський.

отходящих судов. ... Орудия били по зданию вокзала прямой наводкой. После очередного штурма на месте больших вокзальных часов обычно оставалась зияющая дыра. Одесситы очень гордились своими часами; лишь только стихал шум боя, они спешно заделывали дыру и устанавливали на фасаде вокзал новый сияющий циферблат. Но мир длился недолго; проходило два-три месяца, снова часы становились приманкой для артиллеристов; стреляя по вокзалу, они между делом, посылали снаряд и в эту заманчивую мишень. Снова на фасаде зияла огромная дыра, и снова одесситы поспешно втаскивали под крышу вокзала новый механизм и новый циферблат. Много циферблатов сменилось на фронте одесского вокзала в те дни».

У Одесі з 1925 року жив Михайло Іванович Жук (1883-1964), український художник, поет, прозаїк, казкар та драматург. Його літературними вчителями були М. Коцюбинський та І. Франко, з обома його зв'язували приятельські стосунки. Жук був знайомий майже з усіма діячами «розстріляного Відродження», він створив (і, попри все, зберіг) портрети Л. Курбаса, М. Зерова, М. Хвильового, М. Вороного та багатьох інших. Людина щедро обдарована, він не мав змоги до кінця реалізуватись – художні його твори засуджувались через брак «соціалістичного реалізму». Він викладав у Одеському художньому училищі, звідки його звільнили «з причини арешту» у 1931. Приблизно півроку митець провів у тюрмі. На щастя, його звільнили. На деякий час він поїхав працювати до підмосковного порцелянового заводу (щоб урятуватись від повторного арешту), але наприкінці тридцятих повернувся до Одеси. Він мріяв видати книгу своїх віршів, у цьому йому допомагав колишній учень – поет Павло Тичина. Але мрії не суджено було справитись – почалась війна.

Рекомендована література

А. Фиолетов. Стихи (в Інтернеті)

Ю.К. Олеша. «Три толстяка», глава «Одесса» из книги «Ни дня без строчки»

Э.Г. Багрицкий. Стихотворения «Птицелов», «Контрабандисты», «Арбуз», «Встреча», «Сказание о море, моряках и Летучем голландце», «Пушкин», «Одесса»

В.П. Катаев. «Белеет парус одинокий», «Хуторок в степи», «Разбитая жизнь, или волшебный рог Оберона», «Алмазный мой венец»

И. Ильф, Е. Петров. «Двенадцать стульев», «Золотой теленок», рассказ «Путешествие в Одессу»

К.Г. Паустовский. «Время больших ожиданий», рассказ «Случай в магазине Альшванга»

И.Э. Бабель. «Король», «Как это делалось в Одессе», «Справедливость в скобках», «Фроим Грач»

Л. Славин. П'еса «Интервенция»

С.И. Кирсанов. «Есть город, который я вижу во сне», «Одесса»

М.Г. Кулиш. П'еса «97»

Г.К. Микитенко. «Вуркагани», «Ранок»

Ю. І. Яновський. «Голівуд на березі Чорного моря», «Майстер корабля»

А. В. Козачинский. «Зеленый фургон»

Урок 6.

Одеська література воєнних років

Радянські письменники — учасники оборони Одеси. Образи захисників міста в творах письменників. Окупація Одеси в щоденниках та мемуарах очевидців.

Роки війни зайняли особливе місце в радянській літературі. Ідеї й теми, сюжети та образи — все в ній було підпорядковано основному завданню — звільненню Батьківщини від фашизму. З перших днів війни радянські письменники встали до зброї разом з тими, хто був героями їх творів. Більше тисячі з них пішли на фронт, чотириста — не повернулися з війни. Серед них одеські письменники — Євген Петров, Вадим Стрельченко й Дмитро Надеїн.

22 липня 1941 року, через місяць після початку війни, Одесу бомбардували. А вже 25 липня Одеське відділення Спілки радянських письменників (СРП) отримало наказ на евакуацію письменників та їхніх сімей у глибокий тил. З 5 серпня по 16 жовтня тривала оборона Одеси. За цей час у місто приїздило багато письменників, що стали в роки війни військовими кореспондентами. Художнє слово стало своєрідною зброєю в боротьбі проти фашистів. І неважливо, в чому це виражалося: у листівках, написаних одеситами Валентином Катаєвим і Семеном Кірсановим, в публіцистичних статтях і нарисах Костянтина Паустовського й Сергія Бондаріна, у віршах Костянтина Симонова й Всеволода Азарова, в оповіданнях Леоніда Соболева й Вадима Собко.

Про героїзм захисників міста розповіли відомі письменники — учасники і свідки подвигу Одеси. Серед безлічі імен назвемо найпопулярніші в роки війни та ті, що закріпили цю славу в повоєнний час.

Симонов Костянтин Михайлович (1915–1979) — поет, прозаїк, драматург, публіцист. Приїхав до обложеної Одеси в серпні 1941 року як кореспондент газети «Красная Звезда» й був тут чотири дні. Він збирав матеріал про захисників міста, зустрівся з полоненими солдатами румунської армії і записував

все у щоденник, який почав в перші дні війни. Костянтин Симонов придбав широку популярність у роки війни як автор вірша «Жди меня». Одеські ж події знайшли своє відображення у віршах «Если бог нас своим могуществом» і «Я не помню сутки или десять», написаних під враженням героїчної оборони міста:

*«Я не помню, сутки или десять,
Мы не спим, теряя счет ночам.
Вы, в похожей на Мадрид Одессе,
Пожелайте счастья москвичам...»*

Вже після війни він написав дві повісті «Левашов» й «Двадцять дней без войны», де прототипами головних героїв стали захисники Одеси.

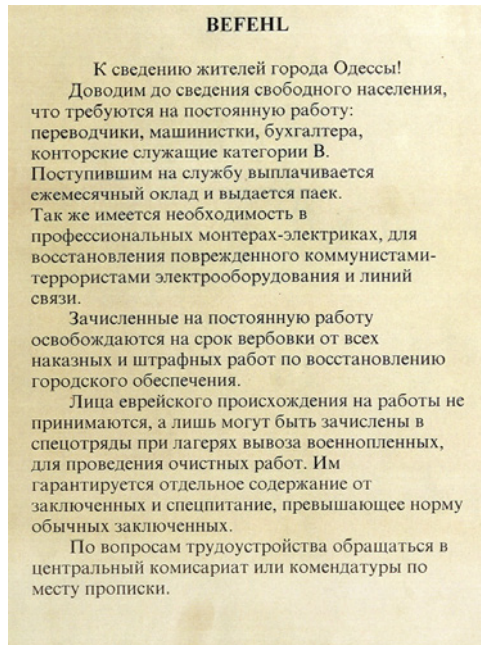
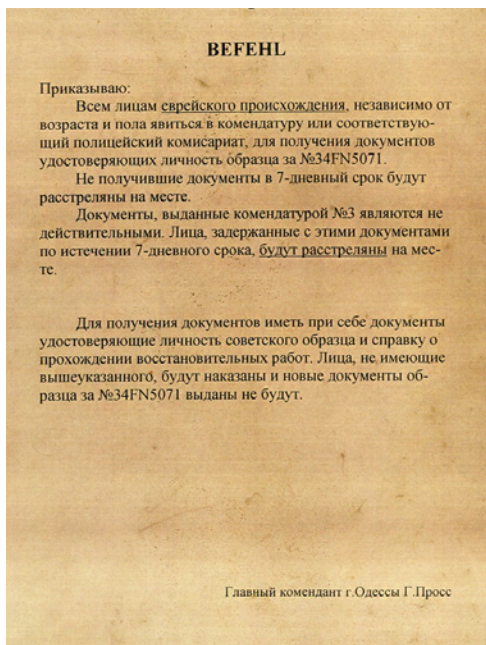
Соболев Леонід Сергійович (1898—1971) – прозаїк, драматург, публіцист, перекладач. Як кореспондент газети «Правда» провів в обложеному місті більше місяця. Щодня бував на кораблях, аеродромах, батареях, пробирався в окопи до морських піхотинців і відвідував поранених у шпиталях. Він не лише збирав матеріал для нарисів й оповідань, але і виступав перед бійцями, читаючи їм свої твори. Особливим успіхом користувалися його гумористичні оповідання. У такому ж ключі були написані й деякі оповідання про захисників Одеси, де героями стали червонофлотці, моряки-розвідники, мешканці міста. Про них він написав в оповіданнях «Соловей», «Разведчик Татьяна» і «Парикмахер Леонардо». Ці твори увійшли до збірок «Морская душа», «Соловей» і «Рассказы» (1942—1943). Леонід Соболев став першим письменником, який спробував створити повну картину оборони міста в нарисі «69 дней».

Книга. Л. Соболев

Зруйнований будинок, у якому жив О.С. Пушкін. Одеса, 1941 р.

Румунські листівки. Одеса, 1941-42 рр..

Нарис був опублікований в першому номері літературного альманаху «Героическая Одесса» (1945). У той час вважалось що оборона Одеси тривала 69 днів і лише через декілька років були встановлені точні дати початку і закінчення оборони міста, що склало 73 дні.

Серед захисників Одеси були і такі, хто почав писати на війні й став професійним письменником в повоєнні роки. Один з них — Григорій Поженян так писав про той час:

*«Нас в Одессе 13 было.
Нас в Одессе война крестила
не штыками и не огнем —
тяжкой ношей за плесами
настороженными ночами,
непривычным бездельем днем...»*

Поженян Григорій Михайлович (1922–2005) — поет. Прибув до міста як командир групи особливого розвідувального загону. Під час військової

операції зі звільнення від фашистів водонапірної станції в селі Біляївка майже всі бійці загинули. Поженян був тяжко поранений. Згодом він написав про це сценарій і на Одеській кіностудії був знятий кінофільм «Жажда» (1959). Ті ж події описані у поемі «Впередсмотрящий» («Одесская хроника»). До теми війни й оборони Одеси він повертався протягом всього життя. Про це читаємо в його віршах «Если б душа отделялась от тела» і «Я совсем не остуда родом». В 1970 році пише новий сценарій і знімає на Одеській кіностудії фільм «Поезд в далекий август». Під час зйомок в Одесі знаходився опальний поет Йосип Бродський, який тривалий час не міг влаштуватися на роботу. Знаючи про ставлення радянської влади до творчості поета й про ті гоніння, яким він піддавався, Поженян на свій страх й ризик запропонував Бродському роль у своєму фільмі. Зйомки йшли своєю ходою, доки частину відзнятого матеріалу за участю Бродського не переглянуло начальство. Спалахнув галас, що завершився зняттям Бродського з ролі. Помилка Поженяна полягала в тому, що він запропонував Бродському роль секретаря одеського горкому партії. Була б це інша роль, можливо, все було б інакше. І сьогодні ми могли б бачити Нобелівського лауреата, поета Йосипа Бродського в кінострічці, присвяченій обороні Одеси.

Ще один захисник Одеси, який почав писати в роки війни – Григорій Карев. Карев Григорій Андрійович (1914–1992) – поет, прозаїк. В якості політрука прибув до Одеси із Севастополя із загonom морських піхотинців. Прославлені морські піхотинці, що наводили жах на ворога під час атаки, яких фашисти називали «чорна хмара», «чорні дияволи» були оспівані у вірші поета-початківця «Черная туча». У вересні під Одесою він був важко поранений. Вже після війни Григорій Карев переїхав до Одеси і тут написав декілька книг, присвячених захисникам міста, серед яких роман «Пылающий берег» і повість «Твой сын, Одесса».

Під час оборони в місті знаходилися редакції двох фронткових газет. З газетою Південного фронту «Во славу Родины» до Одеси прибули письменники Костянтин Паустовський і Борис Горбатов, Ілля Френкель і Сергій Михалков. Кожен з них писав фронткові нариси про захисників міста, а поети Михалков і Френкель відобразили свої враження ще й в поетичній формі. У вірші «Письмо домой» (1941, серпень) Сергій Михалков описав події, свідком яких він був:

*«Мы были в городе. Как грозный знак проклятья,
Труп женщины лежал на мостовой.
Растрезанное ситцевое платье,
Застывшая рука над головой...
Я видел мальчика, лет четырех ребенок,
Он был убит. И сына вспомнил я.
И я подумал: как же быть такому?
Быть может, кто-нибудь на фронте ждет сейчас
Каракуль детских — весточку из дому
И детский незатейливый рассказ...»*

У серпні редакція газети разом зі штабом фронту відійшла на Миколаїв, а через деякий час, коли Одеса була здана ворогові, Ілля Френкель і композитор, одесит Модест Табачников створили одну з найпопулярніших пісень війни «Давай закурим...», де є рядки надії на те, що незабаром Одеса буде звільнена:

*«Нас опять Одесса встретит как хозяев,
Звезды Черноморья будут нам сиять...»*

Редакція газети Приморської армії «За Родину» також була в місті в цей час. В ній працювали молоді українські літератори Василь Кучер, Іван Гончаренко та Андрій Трипільський. Кожен з них став свого роду літописцем оборони, оспівавши в своїх нарисах, оповіданнях і віршах подвиги захисників Одеси. Вони пішли з міста з останнім транспортом і згодом всі троє були нагороджені медалями «За оборону Одеси».

За наказом командування війська, що обороняли Одесу, залишали місто. Останні військові частини покинули Одеську затоку вранці 16 жовтня. Захисники Одеси, серед яких було багато одеситів, з важким серцем розлучалися з містом. Виснажені в боях, самовіддані і мужні люди не могли стримати сліз, стоячи на палубах кораблів, що залишали одеський порт.

Увечері цього ж дня до міста увійшли румунські війська...

Неважко уявити собі, які відчуття викликала ця новина у всіх, кому була дорогою Одеса. А особливо — в одеситів. «Одеський консул» Леонід Утьосов так згадував про той час: «Мы гордились Ленинградом, гордились

Москвой и оплакивали Одессу, сраженную в неравной борьбе. Поэт Владимир Дыховичный написал тогда же песню «Мишка-одессит», композитор Михаил Воловац сочинил музику, а я взволнованный событиями, запел:

*Ты одессит, Мишка, а это значит,
Что не страшны тебе ни горе, ни беда,
Ведь ты моряк, Мишка, моряк не плачет
И не теряет бодрость духа никогда...»*

Можна навести не одне підтвердження тому, яке напруження патріотичних відчуттів викликала ця пісня у солдатів. Про деяких з них згадував Утьосов Леонід Йосипович (1895–1982) — актор, музикант. «Особенно дороги для меня такие, например, сообщения: «Одессит Мишка», — написал один майор, — заставляет разить врага наповал оружием, нет оружия — руками, перебиты руки — зубами». Багато листів одержував Утьосов у ті роки, але більшість з них була від одеситів: «Уже не первый месяц пою я эту песню, уже 262 одессита, носящие имя «Михаил», прислали мне письма, и вот однажды я получаю еще одно, удивительное письмо... «Здравствуйте дорогой и многоуважаемый Леонид Осипович. Вам пишет это письмо Гвардии красноармеец, который Вас слушал 30 сентября 1942 года в Комсомольском театре. ...Вы вчера исполнили одну песню «Одессит Мишка». Не знаю, кто эту песню сочинил и где он взял материал для нее. Но я знаю, что эта песня только про меня, ибо кто последним ушел из Одессы — это я. Я оставил там мать, я оставил там свою любовь, я оставил все, что мне было дорого в моей жизни. И вот, когда я услышал эти слова Ваши, у меня загорелись глаза, я стал весь дрожать, у меня потекли слезы, ибо я не в силах был удержать их. ...Прошу Вас выслать мне эту песню и с этой песней я буду еще больше бить гадов, чем бил до сих пор. Буду мстить за нашу красавицу Одессу...»

У квітневі дні 1944 роки, напередодні звільнення Одеси, радянські літаки розкидали над містом листівки «Ты — одессит, а это значит...» з текстом цієї пісні. Коли ж до Одеси увійшли радянські війська, одесити вперше почули пісню «Мишка». На фронті її знали з 1942 року, завдяки концертам і кіноконцертам Леоніда Утьосова, і ще платівкам, записаним у 1943 році. А в Одесі вона зазвучала лише в квітні 1944 року. З того часу минуло багато років. Майже не залишилося в живих тих, хто співав і слухав цю пісню на фронті. Але

пісня і сьогодні так само відома й улюблена, як в ті воєнні роки, роки величезних втрат і незліченних страждань.

Автор слів цієї пісні, поет і драматург Диховичний Володимир Абрамович (1911-1963) любив Одесу, багато разів приїжджав сюди до своїх друзів. Дізнавшись, що наші війська залишили місто, він, як і інші письменники виплеснув на папір почуття, що переповнювали його в ті дні. Так з'явився вірш «Мишка». Коли ж Одесу звільнили, в квітні 1944 року він написав новий вірш «Мишка вернувся в Одесу»:

*«Одесские лиманы! Горящие каштаны!
Победоносный грохот развернутых знамен.
Врывается в Одессу, в свой город долгожданый,
Последним из Одессы ушедший батальон.
Вперед, матросы и солдаты!
В жестоком уличном бою
Вам Мишка с поднятой гранатой
Поет родную песенку свою...»*

Але перед днем визволення було більше двох років окупації.

Одеса часів окупації. Як жило місто в цей час? Як змінювалось воно з кожним новим днем, після чергового бомбардування? Де і як ховалися одесити від нальотів ворожих бомбардувальників? Де працювали і яким чином добували продукти? Чим опалювали своє житло? Кількість подібних питань може збільшуватися і збільшуватися. І тут справа не лише в дозвільній цікавості, а в тому, що кожна небайдужа людина, у кого в такій ситуації опинилися близькі люди, в першу чергу ставить собі саме ці питання. Проте, відповідей на них знайти в радянській літературі не так вже просто. І якщо оборона Одеси, знайшла своє відображення, то роки окупації міста розглядалися здебільшого з точки зору партизанського руху. Публікації ж про те, як виживали одесити під час оборони, а потім в окупованому місті, зустрічалися украй рідко.

Причина такого однобічного відображення історії міста в цей час, добре відома – така була державна політика. Писати дозволялося лише про тих, хто героїчно чинив опір окупантам. Хто знищував ворога або саботував його накази й розпорядження. Але таких людей було небагато, і вони, як правило, отримували допомогу з глибокого тилу — «великої землі». А як же інше

населення? Лікарі та їхні пацієнти, викладачі та їхні учні, робітники й інженери — загалом, усі ті, кому не пощастило евакуюватися. Їм бо ж ніхто не допомагав, про них ніхто не піклувався. Вони повинні були виживати самі, хто як міг. До того ж, виживати за правилами, написаними вже новою владою — окупаційною.

Ця тема отримала інший розвиток лише з початком нової епохи — незалежної України. Для дослідників відкрилися державні архіви і закриті фонди бібліотек. З'явилася можливість публікувати матеріали, на які раніше було накладено «табу». І все це без втручання контрольованих органів — цензури. Завдяки цьому останніми роками на сторінках періодичних видань і в окремих книгах кількість подібних публікацій помітно збільшилася. Й, тим не менш, не можна сказати, що тема окупації Одеси розкрита в повному обсязі. Ось чому кожні нові свідчення про той час, особливо, якщо це свідчення очевидця, становлять особливу цінність. Нехай навіть ця думка суб'єктивна і погляд на події має дещо особистий характер. Але якщо крізь цей погляд, як крізь призму, можна побачити МІСТО і ЛЮДЕЙ, то цінність такого свідчення зростає в багато разів. Адже воно демонструє реальну історію життя цієї людини та її сім'ї.

Таким свідченням є щоденники Оржеховського Адріана Владиславовича (1876-1960), звичайного громадянина, якому у той час було 65 років. Опубліковані під назвою «Записки 1941-1944 годов» (2007), вони представляють безперечний інтерес для кожного, кому не байдужа історія рідного міста. Перші дні окупації (26 жовтня 1941) він описує так: «...Слишком слабо моё перо, чтобы описать те ужасы, которые творятся уже третий день. Всюду кровь и трупы, массовые расстрелы от мала до велика...» День за днем Оржеховський описує все, чому був свідком сам або почув від знайомих. 30 грудня він робить наступний запис: «Я хочу только несколько слов написать о том, что сейчас восемь часов вечера, ярко светит луна на небе и на улице видно как днём; о том, что улицы похожи на кладбищенские аллеи без единой души, что окна всех домов мрачны без единого намёка жизни за ними, ещё о том, что у нас 4 градуса тепла, и тоже у многих, что тысячи ложатся голодными и из-за отсутствия света лежат в своих постелях с открытыми глазами, уставив их в пространство, как я, вплоть до утра не смыкая их. И все же, какое это счастье лежать на своих собственных кроватях и всё же укрываться своим одеялом, если только из сердобольных людей не стащил его, или просто не отнял.

Сколько же сейчас миллионов в холодной тюрьме ёжятся друг возле друга, чтобы хоть на миг согреться? Я думаю, сколько, только в нашей Одесской тюрьме, безвинных жертв страдает от голода и жестокой стужи...»

Ще одне свідчення людини, яка пережила окупацію, одеського письменника Недзвідського Андрія Володимировича (1908-1984) в книзі «Одесская тетрадь» (2001). Він міг евакуюватися і з редакцією газети «Большевистское знамя», у якій працював журналістом і з університетом, де викладав. Але за родинних обставин йому довелося залишитися і бути свідком подій, що відбувалися в місті: «Совершается страшнейшее преступление. Все еврейское население изгоняется из города. Изгоняется, конечно, на гибель, на массовое истребление. Слухи о гетто ползли на протяжении всех трех месяцев оккупации. И вот уже сейчас не слухи, а приказ румынского командования. Всему еврейскому населению велено собраться, явиться и так далее. Где это гетто – никто не знает. Где-то в Одесской области. Где же именно?! Может быть, оно вовсе и не существует? Людей просто выведут за пределы Одессы и там, на дорогах, в открытом поле уничтожат, расстреляют?! Ни для кого никаких исключений. Изгоняют глубоких, древних стариков и старух. Изгоняют калек, инвалидов. Страшное шествие по одесским улицам запуганных, подгоняемых конвоирами людей...»

А ось окупована Одеса очима підлітка: «Город серый, пасмурный и казавшийся мертвым. Город трупов, вынутых из сундуков царей, военных священников, город котомок и узлов, и больших белых крестов, выведенных мелом на всех воротах и означающих, что в доме живут одни христиане... И еще – удушающего сладковатого зловония, от которого некуда было деваться... И гари, гари... На стенах домов – приказы. В них требуют, предупреждают, угрожают. Угрожают все: командующий немецкими оккупационными войсками и командующий войсками румынскими. Комендант города и военный прокурор... » Такою запам'ятав Одесу в перші місяці окупації одесит Поліщук Сергій Петрович (1929-1994). У той час йому було дванадцять років і все, що було пережите тоді, він описав багато років потому в автобіографічному романі «Купель на площади» (1995). У романі надані документи цього періоду – листи з гетто, накази влади, постанови військового трибуналу, публікації з одеської преси.

Так, окупаційна влада дозволили видавати періодичні видання. У місті виходили три газети і чотири журнали. Найбільшими накладами друкувалися

газети «Молва» і «Одесская газета», журнали «Колокол» і «Наши дни». Принцип подачі інформації в газетах приблизно однаковий: повідомлення з місць бойових дій, міжнародні повідомлення й міські новини. Останні склалися з наказів та офіційних повідомлень, а також інформації про господарське і культурне життя міста. У них можна було дізнатися про те, які вистави йдуть в одеських театрах та ознайомитися з рецензіями на них; про артистів, гастролюючих у місті і нові кінофільми; про музейні виставки і літературні вечори. Крім того, в газетах і журналах друкували віршовані й прозаїчні твори літераторів, ризикнувших працювати в окупаційній пресі.

Коли окупована територія була звільнена від фашистських військ і знов повернулася радянська влада, ті, хто працював у різних установах, у тому числі і культурних, були піддані репресіям. Їх звинувачували в «співпраці з окупантами». Після війни, у всіх анкетах, які обов'язково заповнювали громадяни країни, з'явилася нова графа: «чи знаходився сам або хтось з родичів на окупованій території». І якщо такі були, то перед ними закривалися двері у більшість радянських установ. У такий спосіб радянська влада ставила цих людей в розряд ненадійних. Серед цих «ненадійних» були і десятки тисяч одеситів, багато хто з яких не з власної волі виявився на окупованій території і ВИЖИВ.

Волею долі в окупованому місті опинився молодий німецький єфрейтор Генріх Белль (1917-1985). Будучи студентом Кельнського університету, він був покликаний на дійсну службу в німецьку армію в 1939 році. На Східний фронт він потрапив в 1943 році, спочатку в Одесу, далі в Крим, де був поранений. Звідти його доставили в одеський шпиталь, а через декілька днів відправили в глибокий тил. Військова доля була милостива до Беллю, він не брав участі у військових діях аж до Криму. Цей трагічний досвід в його житті знайшов надалі відображення на сторінках багатьох творів. У 1947 році він починає видаватися і в одному з есе так описав своє ставлення до війни: «...Я всегда понимал — нас туда не приглашали. Солдатам — а я был солдатом — следует жаловаться не на тех, против кого их послали воевать, а только на тех, кто послал их на войну...» Про своє перебування в Одесі німецький письменник-гуманіст Нобелівський лауреат Генріх Белль написав в оповіданні «Тогда в Одессе» (1950).

Урок 7.

Повоєнна літературна Одеса

«Літературні суботи» перших повоєнних років. Відродження Одеської письменницької організації. Нова хвиля політичних репресій проти діячів культури.

Одесу звільнили 10 квітня 1944 року. Цей знаменний для міста день знайшов відображення в статтях, картинах і оповіданнях, надрукованих у всіх газетах країни. Звільнення Одеси було оспівано багатьма поетами, в тому числі Борисом Пастернаком у вірші «Одесса» (12 квітня 1944):

*«Земля глядела именинницей
И все ждала неделю эту,
Когда к ней избавитель кинется
Под сумерки или к рассвету.
Прибой рычал свою невнятицу
У каменистого отвеса,
Как вдруг все слышат, сверху катится:
Одесса, занята Одесса...»*

Відразу після звільнення, в місто повернулися редакції одеських газет «Большевистское знамя» і «Чорноморська комуна». Почали повертатися журналісти й письменники, які відразу заявили про себе оповіданнями і віршами. Ще декілька місяців Одеса була прифронтовим містом, і тому проїздом із фронту і на фронт тут зупинялися письменники Лев Славин, Олександр Жаров, Сава Голованівський та інші. Вони приходили до редакції газети «Большевистское знамя», де збиралися на «літературні суботи» одеські творчі сили. Лев Славин, що написав у 1942 році повість «Мои земляки», за якою тоді ж був знятий фільм «Два бойца», представив одеситам свою книгу. У кінострічці

Одеські газети «Большевицское знамя» и «Чорноморська комуна», 1944-45 рр.

головний герой – одесит співає пісні, які популярні й до цього часу: «Темная ночь» і «Шаланды полные кефали...», автор яких Володимир Агатов. До речі, саме цей фільм показали в місті 11 квітня 1944 року.

На «літературних суботах» побували й українські письменники Микола Бажан, Максим Рильський, Павло Тичина, Степан Олійник та Володимир Сосюра, й московські письменники Леонід Гроссман, Галина Миколаїва і Григорій Плоткін. Навколо «субот» згрупувався літературний актив міста, головували на них редактор газети Федір Ліфшиц і завідувач відділу культури, літературний критик Андрій Недзвідський. Більш ніж за два роки відбулося 100 «літературних субот». У липні 1946 року редакція провела 100-у «літературну суботу», на якій виступили одеські літератори Федір Ліфшиц, Андрій Недзведський, Євген Бандуренко, Ханан Вайнерман, Георгій Захаров, Григорій Карев, Віктор Бершадський, Володимир Іванович, Михайло Жук, Натан Лур'є, Мирон Степняк, Григорій Колтунов.

До першої річниці звільнення Одеси активом «літературних субот» був підготовлений і випущений літературно-публіцистичний альманах «Героическая Одеса». У цьому ж році вийшли книги одеських авторів Віктора Бершадського «Одеса», Євгена Бандуренка «Мечі і струни», Олександра Уварова «Шумят платаны», Юрія Трусова «Утро на берегу», Григорія Карева «Вимпел», на яких уперше з'явилася марка «Одеське обласне видавництво». Це був початок, що зіграв велику роль у подальшій долі молодих тоді літераторів.

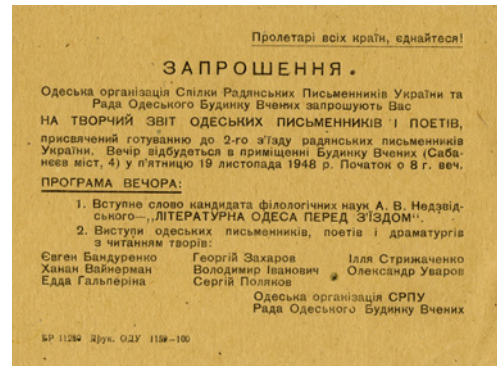
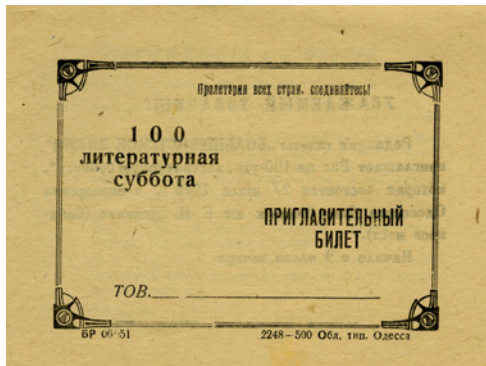
Одеса поступово піднімалася з руїн, відроджувалася й Одеська письменницька організація. До війни Одеське відділення СРП об'єднувало близько 20 членів і кандидатів. Восени 1946 року на перших післявоєнних зборах

письменники обрали нового керівника — Бандуренко Євгена Федоровича (1919-1972). Недавній поет-фронтовик очолював СРП з 1946 по 1954 роки. Значною подією культурного життя міста був вихід першого номеру літературного альманаху «Літературна Одеса», де він виступав як редактор й укладач низки номерів. На сторінках альманаху з'явилися перші твори поетів та прозаїків — початківців, нові речі маститих авторів. За 10 років було видано 54 альманахи, а в 1958-му вийшов останній номер. Через роки в місті почав виходити новий літературний журнал «Горизонт».

У перші повоєнні роки одеські письменники створили низку творів, присвячених подіям війни. Більшість з них були опубліковані в одеських альманахах, газетах і виходили окремими книгами. Частина творів була присвячена трагічним дням Одеси. Ця ж тема хвилювала інших письменників. В 1945 році в Одесу приїхав Валентин Катаєв — збирати матеріал для нової книги. Він зустрічався зі знайомими, слухав їхні розповіді про те, що діялося в місті в роки окупації, і описав це в оповіданні «Отче наш». Страшна й пронизлива до болю розповідь про єврейську родину — матері з дитиною, які намагалися урятуватися від гетто. Зібрані ним свідчення стали основою й інших творів — нариса «Катакомби» і романа «За власть Советов», де був описаний партизанський рух у місті. Ця ж тема стала основною в книгах Віктора Михайлова «Повесть о чекісте», Олександра Воїнова «Памятник Дюку» та нариса «Одесские катакомбы» англійського письменника Джеймса Олдріджа, який приїздив до Одеси в 1944 році.

1944 рік для міста ювілейний — Одесі виповнилось 150 років. До цієї дати було видано збірку нарисів з історії міста, надруковані святкові номери одеських газет. Крім письменницької роботи, одеські літератори приділяли багато сил і часу роботі громадській. Їхніми зусиллями був відновлений пам'ятник класикові єврейської літератури Менделе Мойхер-Сфориму, зруйнований у роки окупації. Проведені літературні вечори, присвячені пам'яті Тараса Шевченка й Лесі Українки, Шолом-Алейхема й Мойхер-Сфорима.

У жовтні 1947 року пройшов перший «письменницький понеділок», організований СРП, як продовження «літературних субот». У листопаді 1948 року — творчий звіт одеських письменників, присвячений підготовці до 2-го з'їзду радянських письменників України. На з'їзді, який відбувся того ж року у Києві, Одеська письменницька організація була представлена великою делегацією українських, російських та єврейських письменників. Чотирнадцять

Запрошувальні білети на літературні зустрічі. Одеса, 1944, 1946 рр.

років минуло з тих пір, як був скликаний Перший всесоюзний з'їзд письменників, що об'єднав літературні організації й гуртки всієї країни. Всесоюзний з'їзд збирався опісля проведення республіканських, де обирались делегати до Москви. Однак, 2-ий Всесоюзний з'їзд радянських письменників було скликано лише в 1954 році, опісля смерті Сталіна (1953).

З моменту свого утворення СРП являв собою державну структуру, чие фінансування здійснювалося за рахунок держави. Власником видавництва була держава, до друку рекомендували твори, що пройшли цензуру, і гонорар автор одержував з державної скарбниці. Тому, цілком зрозуміло, що влада ставилася до літераторів, як до своїх службовців, відвівши їм роль виконавців. Як і в довоєнний час, комуністична ідеологія, вимоглива цензура й обов'язкове редагування будь-якого твору мало місце й в післявоєнні роки. Письменники працювали під пильним наглядом партії й вихід будь-якої поетичної збірки повинен був починатися твором, присвяченим Леніну, Сталіну, партії й радянському способу життя. Ті ж письменники, чия творчість не відповідала цим правилам, потрапляли в опалу. Яскравий приклад цього — Постанова «Про журнали «Зірка» і «Ленінград» (1946), у якому були піддані критиці твори письменників Михайла Зощенко й Анни Ахматової. Ця Постанова стала попередженням і всім іншим письменникам, які прагнули вільно творити, а не писати твори на замовлення. Вона стала «першою ластівкою» нових політичних репресій повоєнного часу.

Чергова хвиля репресій одержала свою назву — «боротьба з космополітизмом». У першу чергу ця кампанія була спрямована проти співробітників Єврейського антифашистського комітету (ЄАК), що одержав широку

популярність у світовий громадськості в роки війни. ЄАК видавав свою газету на мові ідиш, надсилав матеріали радянських єврейських письменників у зарубіжні комуністичні видання, також друкувавшись на цій мові. Отже — на мові оригіналу, на якій писали єврейські письменники країни. В ЄАК надсилали свої твори й одеські єврейські письменники. Головою ЕАК був режисер Державного Єврейського Театру Соломон Михоелс. В 1948 році його вбили за наказом Сталіна. З цього почалася хвиля арештів усіх, хто мав відношення до ЄАК, у першу ж чергу — представників єврейської інтелігенції.

«Волна этих репрессий докатилась до Одессы, — писав невдовзі одеський письменник Иван Дузь у книзі «Сквозь тернии ГУЛАГа» (1991). — Сначала создавалось общественное мнение. На собраниях творческих коллективов, в печати. За разоблачениями шли аресты и другие наказания ни в чем не повинных людей. В газете «Большевицкое знамя»...от 18 марта 1949 года опубликован отчет об общегородском собрании писателей Одессы (принимала участие вся творческая интеллигенция) под заглавием «До конца разгромить космополитов, антипатриотов и их охвостье». Читая его сегодня, понимаешь, что, то была своеобразная Варфоломеевская ночь. Обвинялись в антисоветской деятельности писатели Нотэ Лурье, Ханан Вайнерман, Ирма Друкер, Айзик Губерман, группа артистов Одесского еврейского театра, композиторы, художники. Через некоторое время (оно видимо понадобилось для сбора компромата и обработки свидетелей) проводятся аресты, выбиваются доказательства виновности...»

Одеських єврейських письменників: поета Ханана Вайнермана, прозаїка Натана Лур'є, критика і літературознавця Ірму Друкера, поета і драматурга

Одеські письменники на 2-му з'їзді письменників України, Київ, 1948 р. Зліва направо: Іван Мавроді, Ханан Вайнерман, Айзик Губерман, Олександр Батров, Євген Бандуренко, Григорій Плоткин, Віктор Бершадський, Натан Лурье.

Айзика Губермана арештували в 1950 році. Разом з письменниками арештовувались їхні літературні архіви, книги вилучались з книжкових крамниць й бібліотек, а потім знищувались. В «Обвинувальному висновку» від 16 грудня 1950 року їхня провина перед радянським суспільством була викладена в такий спосіб: «Будучи ворожебно настроєними к советскому строю и сторонниками создания в Палестине еврейского буржуазного государства с ориентацией на Америку, проводили активную агитацию за выезд евреев из СССР, выступали против национальной политики ВКП/б/ и Советского правительства, возводили клевету на советскую действительность и распространяли всевозможные провокационные клеветнические антисоветские измышления, в то же время восхваляли буржуазный строй в капиталистических странах и буржуазную демократию». Зрозуміло, що всі ці обвинувачення були брехливі й сфабриковані співробітниками НКВС за наказом сталінського уряду. Це зрозуміло сьогодні нам і було зрозуміле всім потерпілим, але довести свою невинність їм не вдалося. Кожний з них був засуджений від 10 до 15 років позбавлення волі в сталінських концтаборах. Їх ув'язнення протривало до 1955 року, коли вони й багато політв'язнів були звільнені за амністією опісля смерті Сталіна.

Незважаючи на важкі наслідки війни й сталінські репресії, життя йшло своєю чергою. Літературне життя Одеси розвивалося інтенсивно — письменники видавали поетичні збірки й прозаїчні твори, друкувалися в одеській і республіканській періодиці. За перше післявоєнне десятиліття Одеська письменницька організація вже нараховувала 25 членів. Плідно працювали в ті роки поети Віктор Бершадський і Юрій Трусов, Олександр Уваров і Володимир Іванович, Іван Рядченко і Володимир Гетьман; прозаїки Іван Мавроді і Володимир Лясковський, Ганна Матійко і Настасія Зорич, Іван Гайдаєнко і Олександр Батров, Юрій Усиченко і Степан Ковганюк.

Урок 8.

«Відлига» і «приморозки» в літературній історії Одеси другої половини ХХ століття

Пожвавлення літературного життя міста в період «відлиги». Співпраця письменників з Одеською кіностудією художніх фільмів. Протистояння «поета і влади». Сторінки нещодавнього минулого.

З 1956 року, після ХХ з'їзду комуністичної партії, на якому Микита Хрущов зробив доповідь про культ особистості Сталіна й оголосив про нову політику партії, у країні, за визначенням Іллі Еренбурга, почалася «відлига». Цей період, багато в чому ліберальний до творчості художників і композиторів, письменників і кінематографістів, протривав одне десятиліття. У всіх сферах культурного життя країни почалися перетворення, які дозволили з'явитися новим талановитим іменам. Це був благодатний час послабленої цензури, відносної свободи й величезної надії на те, що всі негативні складники творчого життя залишилися в минулому. Надії, які багато в чому не виправдалися.

Звісно, Одеса не залишилася осторонь від нових віянь, і цей період залишив у літературній історії нашого міста помітний слід. Насамперед помінялося керівництво Одеського відділення СРП — главою її став письменник-публіцист Гайдаєнко Іван Петрович (1914–1994). З його приходом поживалась суспільна діяльність письменницької організації — проводилися Дні книги й літературні вечори, творчі звіти й зустрічі із читачами. Одеські письменники вийшли на всесоюзний рівень, у столичних журналах з'явилися публікації їх творів, у центральних видавництвах почали виходити книги. П'єси одеських драматургів ставились на сценах театрів усієї країни. Величезним

успіхом користувалися вистави за музичними п'єсами одеських авторів Айзика Губермана й Олександра Шнайдера «Дарите любимым тюльпаны» і «Невесты не должны плакать». Співдружність цих авторів почалася після звільнення зі сталінського концтабору Айзика Губермана, який ще до війни писав п'єси для театру Михоелса. Олександр Шнайдер був відомим у місті журналістом, фейлетоністом, що писав під псевдонімом Карп Полубаков.

В Одесу, як і раніше, приїжджали письменники з інших міст. Іноді для роботи над творами в Домі творчості письменників, іноді — для творчих зустрічей. В 1950-60-ті роки сюди приїжджали Максим Рильський, Остап Вишня, Степан Олійник, Сергій Бондарін, Тетяна Тесс і навіть французький письменник Жорж Сіменон: «Я приезжал в Одессу два раза; во второй вместе с детьми и внуками, и я сохранил замечательные воспоминания об этом городе...» Деякі письменники працювали тут над кіносценаріями, серед них Віктор Конецький і Василь Аксьонов.

З початку 1960-х років на Одеській кіностудії знімалися кінофільми за сценаріями Юрія Нагибіна, Леоніда Жуховицького, Юрія Чулюкіна, Рустама Ібрагімбекова, Олександра Левади, Василя Земляка й багатьох інших письменників. Частина цих фільмів пройшли непоміченими й вже забуті, а деякі живуть і донині. Слід зазначити, що співробітництво з кіностудією залучало в місто як письменників успішних, так і тих, хто перебував в опалі влади. Один з таких прикладів уже було наведено — невдала участь поета Йосипа Бродського в кінофільмі Григорія Поженяна «Поезд в далекий август» (1971). Тим не менш, Одеса назавжди залишилась в його вірші «Перед памятником А.С. Пушкину в Одессе»:

*«Не по торговым странствуя делам,
разбрасывая по чужим углам
свой жалкий хлам,
однажды поутру
с тяжелым привкусом во рту
я на берег сошел в чужом порту...»*

Випадок з Бродським був не поодиноким, коли керівництво кіностудії допомагало опальним письменникам. Серед них відомі сьогодні поети-барди Олександр Галич, Володимир Висоцький та Булат Окуджава.

В 1965 році поет Окуджава Булат Шалвович (1924–1997) й режисер-початківець Петро Тодоровський написали сценарій фільму «Верность» за повістю Окуджави «Будь здоров, школяр». На міжнародному кінофестивалі у Венеції (1966) картина одержала премію «Опера-Прима» за кращий режисерський дебют. Ця влада дозволила Окуджаві укласти ще один договір з кіностудією на сценарій фільму про перебування Олександра Пушкіна в Одесі. Булат Окуджава разом з Ольгою Арцимович написали сценарій «Частная жизнь Александра Сергеевича» (1966). Через рік вони його доробили, але сценарій одержав негативну рецензію пушкіністів і фільм не був знятий.

В 1966 році на запрошення Одеської кіностудії в місто приїжджає молодий актор, але вже відомий автор і виконавець пісень Висоцький Володимир Семенович (1938–1980). З цього часу починається так званий «одеський період» Висоцького: «Я почти четыре года безвылазно сидел в Одессе и снимался в нескольких картинах – и мосфильмовских, и ленфильмовских, и одесских. Наверное, поэтому многие считают меня одесситом». Сьогодні можна з упевненістю сказати, що Одеса для Висоцького стала знаковим містом — тут багато чого для нього відбулося вперше. Приїхавши на зйомки кінофільму «Вертикаль» (1966) він написав ще й пісні, що увійшли потім до його першої платівки. Це багатьом відомі: «Песня о друге», «Здесь вам не равнина», «Прощание с горами» та інші: «Фильм «Вертикаль я запомнил на всю жизнь, потому что с этого момента многие зрители узнали мои песни». Того ж року він уперше знявся в головній ролі у фільмі «Короткие встречи» й знову написав до нього пісні: «Дела» і «Песня-сказка о нечисти». Через рік, майже одночасно, в Одесі знімалися дві картини — мосфільмовська «Служили два товарища» й ленфільмовська «Интервенция», за п'єсою одеського письменника Лева Славіна. Для останньої він написав пісні: «Передо мной любой факир – ну просто карлик», «Песня Саньки», «Песня Бродского» та інші. 1969 рік — знов Одеська кіностудія і головна роль у кінофільмі «Опасные гастроли».

«Я готов сто раз умереть и снова здесь родиться»

— написав він про Одесу в пісні «Куплеты Бенгальского», спеціально для цієї картини. Були ще й пісні для фільмів, у яких він не знімався. І, звичайно ж, телефільм «Место встречи изменить нельзя» (1979), для якого він також написав пісні, але у фільм вони не увійшли. Остання робота Висоцького

також була пов'язана з Одесою — це сценарій телефільму «Зелений фургон» за повістю одеського письменника Олександра Козачинського. Над ним він працював в останній рік життя й збирався знімати фільм в Одесі — як режисер. Сценарій писався разом з кінодраматургом Ігорем Шевцовим, який і завершив його після смерті Висоцького. Телефільм був знятий в Одесі в 1983 році.

До «одеського періоду» Висоцького з повним правом можна віднести і його приїзди сюди до своїх друзів — одеських моряків. Саме їм він присвятив пісні: «Человек за бортом» й «Лошадей двадцать тысяч в машины зажаты»

Наприкінці 1960-х років в Одесу кілька разів приїжджав поет і драматург Галич Олександр Аркадійович (1918-1977). Це був той час, коли відомий і успішний письменник виявився неугодним владі. Сюди він приїхав з метою написати сценарій або п'єсу про моряків торговельного флоту, але ідея ця не здійснилася. Однак, час, проведений в місті, зустрічі із друзями й численні враження від спілкування з одеситами згодом вилилися в смутній баладі «Воспоминание об Одессе» і в романі «Блошиный рынок». Це був останній твір Галича, над яким він працював уже в еміграції, у Парижі. Роман, названий Галичем «плутовским», не був завершений через трагічну смерть автора, але в часи «перебудови» все-таки був опублікований.

Тісні творчі зв'язки з Одеською кіностудією підтримували й одеські письменники. За сценаріями дитячого письменника Олександра Батрова було знято декілька фільмів для дітей. Повість Олександра Козачинського «Зелений фургон» надихнула літератора Григорія Колтунова на написання сценарію однойменного фільму. Поет Іван Рядченко, який багато писав на морську тему запропонував кіностудії кілька сценаріїв. Співробітництво одеських письменників з кіностудією тривало й в 1970-80-ті роки. У різний час тут працювали в редакційному відділі поети Станіслав Стриженюк і Віталій Березинський, у сценарному — Михайло Циба, за книгами якого було знято декілька фільмів. Як сценаристи виступили поети Ігор Неверов і Юрій Усиченко.

Наприкінці 1960-х початку 1970-х років Одеське відділення СРП поповнилося новими іменами — це поети Володимир Домрін, Юрій Михайлік, Ізмаїл Гордон і Борис Нечерда, літературознавці Василь Фащенко й Іван Дузь. Кожний з них зробив свій особливий внесок у розвиток вітчизняної літератури і посів своє місце в літературній історії Одеси.

Дузь Іван Михайлович (1919-1994), — критик, літературознавець. Він присвятив своє життя вивченню й пропаганді української радянської літератури й був першим, хто написав про репресованих одеських письменників. І про Петра Панча, розстріляного в 1937 році — книга так і називалася «Петро Панч» (1966) і про єврейських письменників, репресованих в 1950 році — у книзі «Сквозь тергнии ГУЛАГа» (1991).

Нечерда Борис Андрійович (1939–1998) — український поет, автор 10 поетичних збірників. Здається, не так уже й багато він видав за своє життя, але це не так. Поезія Бориса Нечерди складна й глибинна, вона бере початок з народних джерел, і прямує у вічність:

*«... Ой моє море, Чорнеє море,
Де тая чайка, що лихо зборе,
Чи тая чайка склала крильцята,
Впала додолу, аби кричати?
А тая чайка — моя зажура,
ледь-то зачую — очі зажмурую
Та й відлітаю сама з собою
Межи розлуки, межі любові...»*

Його не можна назвати сучасним поетом, у нинішньому розумінні цього слова. Але й не сучасним поетом його теж не назвеш. Скоріше він поет-філософ, що гостро відчуває дійсність та усвідомлює всю її неспроможність. Над останньою збіркою він працював більше десяти років і назвав її «Остання книга» (1998). Одночасно з роботою над збірником він писав роман «Священний мрець», де є рядки, що відбивають сутність радянського літературного процесу: «... Писання книг..., а, головне видання книжок — це знищення за гроші...» Уже після смерті поета його творчість була відзначена Національною премією ім. Т.Г. Шевченка.

До кінця 1960-х років «відлига» майже закінчилася, знову «підняла голову» цензура, що відразу ж відбилася на творчому процесі письменників. Прогресивні, новаторські й, звісно, заборонені цензурою твори, що не мали виходу до читача, лягали в стіл або поширювалися в машинописному вигляді. Ця нова форма одержала назву — «самвидав». До того ж, у «самвидаві» поширювалися не тільки твори сучасних авторів, але й дореволюційних

— заборонених радянською владою. Зрозуміло, що така форма ознайомлення читачів із забороненими творами не заохочувалася владою. Більш того — переслідувалася. Окремі структури Комітету державної безпеки (КДБ) одержували зарплатню за те, щоб знайти й покарати тих, хто займався поширенням і читанням «крамольної літератури». А в цьому списку були поетичні збірки Миколи Гумільова й Анни Ахматової, Марини Цветаєвої і Панька Педи; романи Михайла Булгакова «Мастер и Маргарита», Бориса Пастернака «Доктор Живаго» і Олександра Солженіцина «Архипелаг ГУЛАГ». Сьогодні в це майже не віриться, а в ті роки за поширення і читання такої літератури людина могла втратити роботу — у найкращому разі, а в гіршому — одержати строк тюремного ув'язнення. Звісно, ті, хто мав відношення до «самвидаву» добре розуміли наскільки це небезпечно. Але, що було небезпечніше: бути пійманим за читанням «крамольної» книги або не прочитати цю книгу? На це питання кожний відповідав сам.

Однією з тих, хто не тільки читав заборонену літературу, а й сам творив таку ж, була Ірина Ратушинська — молода одеська поетеса, правозахисник:

*«Ненавистная моя родина!
Нет постыдней твоих ночей.
Как тебе везло
На юродивых,
На холопов и палачей!
Как плодила ты верноподданных,
Как усердна была, губя
Тех — некупленных и непроданных,
Обреченных любить тебя!..»*

В 1982 році вона була заарештована і засуджена на сімь років. Через чорити роки письменник Василь Аксьонов, якого влада змусила емігрувати, писав: «Молясь за эту чистую душу и неповторимый талант, я не только желаю Ирине обрести волю, я желаю моей родине избежать очередного позора». За визволення Ірини Ратушинської боролась вся світова прогресивна громадськість. Її звільнили за умовою покинути Радянський Союз, і довгий час вона жила у Великобританії.

От на такому ідеологічному тлі розвивалася вітчизняна література в 1970-80-ті роки, у період, що одержав назву «застійний». «Я хорошо помню эти годы в Одессе, — писав одеський журналіст і дослідник Євген Голубовський. — Брожения в умах молодежи — политические, национальные. Бунт художников и тишину в том, что можно было назвать «одесской литературой». Мне казалось, что Большая литература из Одессы ушла навсегда. В Америку уехал талантливый рассказчик Аркадий Львов; в Ленинград, а затем в Москву вытолкнули великого (не побоюсь этого слова) сатирика Михаила Жванецкого. А тут в Одессе выворачивали строфы, ломали строки Борису Нечерде, Юрию Михайлику...» А ось як про цей час написав одеський поет Іван Рядченко:

*«Наш трудный век... Доносы и «психушки».
Запретов многострадная страда...»*

«Застійний» період залишив свій слід у вітчизняній літературі, коли не зважаючи, а всупереч наявній системі цінностей все-таки з'являлися нові імена й оригінальні твори. Інша справа, що пробитися в письменницьке середовище їм не завжди вдавалося. А саме це давало можливість видаватися. Адже за чинними тоді правилами видати книгу міг тільки член Спілки письменників або кандидат, за рекомендацією письменників.

Серед тих, кому було відмовлено в прийомі до Одеської письменницької організації, були відомі нині письменники Михайло Михайлович Жванецький і Аркадій Левович Львов. За творами Жванецького на той час вже йшли вистави в театрі Аркадія Райкіна (Ленінград) і в Одеському театрі мініатюр. Найвідоміша мініатюра Михайла Жванецького «Как пройти на Дерибасовскую» дала назву його першій книжці, яку не дозволили видати в Одесі. У Аркадія Львова, навпаки, вже вийшло дві збірки оповідань, але в такому вигляді, що він розумів — його новий роман «Двор» тут ніколи не надрукують. Обом довелося виїхати з Одеси: Михайлу Жванецькому — у Ленінград, де він «таки да» був прийнятий у Спілку письменників, а Аркадію Львову — у США. Саме там, в еміграції він закінчив свій роман «Двор», присвячений Одесі й одеситам. Ну, а Михайло Жванецький, який ніколи не писав на догоду влади, сьогодні не тільки найвідоміший одеський письменник за межами нашої країни, не тільки власник численних престижних премій, але й Почесний

Письменники на відкритті пам'ятника «Рабіновичу - герою одеських анекдотів» в Одеському літературному музеї, 1995 р. Зліва направо, зверху: Віктор Славкін, Михайло Мішин, Вадим Жук, Михайло Жванецький; знизу: Валерій Хаїт, Ігор Іртенєєв, Віктор Шендерович та ін.

громадянин Одеси. А одна з вулиць нашого міста з 2009 року носить його ім'я — бульвар Жванецького.

Однак, не буває правил без винятків. Тому, як ні парадоксально, але саме в «застінній» час у місті з'являється новий музей — літературний. Довгі роки письменники й представники культурної громадськості пояснювали й доводили на всіх рівнях, що літературна історія міста повинна бути збережена й представлена в музеї. В остаточному підсумку їх зусилля привели до відкриття в Одесі першого в СРСР регіонального літературного музею (1984). Величезну роботу з його створення виконав літератор і дослідник, перший директор музею Микита Олексійович Бригін (1927-1986).

З розпадом Радянського Союзу й появою нової демократичної держави — України — майже відразу в Одесі почали виходити нові газети й журнали. З'явилися приватні видавництва, які самі, без участі влади, формують свою видавничу політику. Поряд із читанням популярних видань, одесити одержали можливість знайомитися з культурною історією міста на сторінках наукових альманахів і збірників. Провідними в цьому напрямку є «Дом князя Гагарина», «Дерибасовская угол Ришельевской» і «Моря». Кожний, хто цікавиться історією виникнення міста або вулиці, де жили знамениті одесити

Михаило Жванецький – одесит року – 2000. Одеса, 2001 р.

М. Жванецький «Моя Одесса». Москва, 1993 р.

Програма спектаклю «Как пройти на Дерибасовскую». Ленінград, 1970-е рр.

старої Одеси, може довідатися про це в будь-якому номері цих видань. Періодично Одеська письменницька організація видає свій журнал «Літературна Одеса», який складається з художніх творів одеських авторів.

Сьогодні літературне життя нашого міста різноманітне й насичене. Важливу роль у цьому відіграють два літературні форуми, які щорічно проходять в Одесі: міжнародна книжкова виставка-ярмарок «Зелена хвиля» і фестиваль української книги. Вже не один рік до Одеси приїзять видавці, які привозять на ці літературні свята не тільки свої книги, але й організують зустрічі з відомими письменниками. І ми сподіваємось, що приїхавши хоч раз до Одеси, вони знову і знову будуть сюди повертатися. Тому що, як сказав Михайло Жванецький: «Невозможно расстаться с Одессой. Я это знаю по себе».

Рекомендована література

- К. Симонов – повість «Двадцать дней без войны», роман «Живые и мертвые»*
- Л. Соболев – оповідання «Соловей», «Парикмахер «Леонардо», «В Одессе»*
- Г. Поженян – поема «Впередсмотрящий»*
- Г. Карев – повість «Твой сын, Одесса»*
- А. Недзвідський – автобіографічна повість «Одесская тетрадь»*

І. Дузь – документальна повість «Сквозь тернии ГУЛАГа».
Збірки віршів одеських поетів Івана Рядченко, Юрія Михайліка, Володимира Домріна, Бориса Нечерди, Ірини Ратушинської
Збірки віршів Булата Окуджави, Володимира Висоцького, Олександра Галича
Л. Утьосов – автобіографічний роман «Спасибо, сердце»
Олександр Батров – збірка оповідань «Рассказы»
Аркадій Львов – збірка оповідань «В Одессе лето», роман «Двор»
Михайло Жванецький – збірка мініатюр «Моя Одесса», «Портфель» та ін.
Микита Бригін – збірка літературних нарисів «Времен стремительная связь»